

הקדמה לריאיון עם מר יורם קניוק¹

מיטל רגב

יורם קניוק – סופר, צייר, מחזאי ופובליציסט, כתב ספרים רבים, ובהם רומנים, קובצי סיפורים ונובלות, אשר רבים מהם נעשו רבי־מכר ותורגמו ליותר מעשרים שפות, הומחזו והוסרטו.

קניוק נולד בשנת 1930 בתל אביב, ובה גם גדל וחי רוב חייו. אף על פי כן הוא מודה כי עדיין לא הצליח לפענח את סוד קסמה של העיר המעוררת בו התרגשות רבה גם היום. בנעוריו היה קניוק חבר 'המחנות העולים' ו'השומר הצעיר' ולמד בבית הספר 'תיכון חדש'. בגיל 17 עזב את בית הספר והצטרף לפלמ"ח. במלחמת השחרור נלחם בשורתיה של חטיבת הראל בכמה קרבות בחזית ירושלים ונפצע קשה בקרב על הר ציון. אירועי מלחמת העצמאות, סיטי המלחמה ופציעתו נעשו מוטיב מרכזי בכתיבתו הספרותית. בספר היהודי האחרון (1982) היטיב קניוק לתאר את הקושי שחוה כחייל משוחרר שחזר מהמלחמה. הבלבול, חוסר האונים וההתמודדות המתמדת עם הסיוטים משתקפים בספר היטב.

לאחר שהחלים מפצעיו שימש איש צוות על האנייה 'פאן יורק' וסייע בהעלאתם של ניצולי השואה לארץ. קניוק נחשף בעבודתו למצבם הקשה של הניצולים, חוויה שראה בה נקודת ציון רבת־חשיבות בחייו. קניוק הושפע ממצבם הפיזי הקשה של ניצולי השואה ומחוסנם הנפשי שסייע להם לשרוד את מדורי הגיהנום של המשטר הנאצי ולעלות לארץ חדשה שעדיין אינה יציבה דייה לקלוט אותם היטב. גם נושא זה בא לידי ביטוי ברבים מספריו.

1 ההקדמה שלהלן מבוססת בין השאר על האתר 'לקסיקון הספרות העברית החדשה'; אתר האנציקלופדיה ynet; אתר פרס ספיר לספרות; משה גרנות, לקסיקון היסטורי של הסופרים העברים מאז תש"ח, דני ספרים, קריית גת 2009, עמ' 830.

לאחר מכן פנה קניוק ללימודי ציור בכצלאל והמשיך את לימודיו כשנה בפרזיו. ב־1951 עזב את הארץ כדי להתמודד עם חוויותיו מתקופת המלחמה. הוא עבד בתור ימאי, טייל במקומות שונים ביבשת אמריקה, ולבסוף עבר להתגורר בארצות הברית ושהה בה כעשר שנים. רחוק מתלאות המדינה החדשה הוא מצא לעצמו מפלט בבוהמה הניו־יורקית ופנה לעסוק באמנות ובכתיבה. ב־1958 פגש את מירנדה, בת למשפחה אריסטוקרטית אמריקנית־נוצרית ואשתו לעתיד. בשנת 1961 נולדה לבני הזוג בת בכורה – איה. אז חזר קניוק עם המשפחה ארצה, וכאן נולדה הבת השנייה נעמי. ב־1963 יצא לאור ספרו הראשון בעברית היורד למעלה, וכעבור שנים אחדות נכנס לתודעה הישראלית לאחר שהודפסו ספריו חימו מלך ירושלים (1965) ואדם בן כלב (1968) שתורגם לשפות רבות. ב־1980, לאחר שהתגורר קניוק כעשור בשכונת מורשה ברמת השרון, הוא חזר לעיר נעוריו תל אביב, ובה הוא מתגורר עד היום. נציין כאן אחדים מספריו: סוס עץ (1974), הסיפור על דודה שלומציון הגדולה (1976), היהודי האחרון (1982), ערבי טוב (1983), בתו (1987), פוסט־מורטום (1992), טייגרהיל (1995), נבלות – הסיפור האמיתי (1997), המלכה ואני (2001), חיים על נייר זכוכית (2003), הברלינאי האחרון (2004), עיטים ונבלות (2006) ועוד. בשנים האחרונות זכה קניוק לעדנה מחדשת עם הצלחת ספריו על החיים ועל המוות (2007) ותש"ח (2010).

לקניוק הוענקו כמה וכמה פרסים על יצירותיו, כגון פרס זאב לספרות ילדים (1979), פרס ברנר (1987), פרס נשיא המדינה (1998), פרס ביאליק לספרות יפה (1999) ופרס ספיר (2011).

אף שמבחינת הגיל קניוק שייך לדור הפלמ"ח, מבחינה ספרותית נהוג לזהותו עם ספרות דור המדינה, שראשיתה בשנות השישים, שאז החלה יצירתו לפרוח. על פי רוב, ספריו כתובים בסגנון זרם התודעה, והוא נע בין הממשי להזוי והדמיוני, בין כתיבה אוטוביוגרפית לרומנים בדיוניים. שני גורמים, לדברי קניוק, השפיעו מאוד על סגנון כתיבתו: מוזיקת הג'ז, שאליה נחשף בשנות החמישים בניו יורק ושהגדירה אחת החוויות העמוקות ביותר שחווה בחייו; וספר התנ"ך, שהוא רואה בו את היצירה הגדולה ביותר שנכתבה מאז ומעולם. בד בבד עם הכתיבה הספרותית היה קניוק עיתונאי ומבקר תאטרון, ניהל גלריה, היה חבר בהנהלה האמנותית של התאטרון הקאמרי, היה מנהל שותף של בית הספר בית צבי, ושימש מנהל תאטרון גיורא גודיק. היום קניוק מפרסם גם מאמרי דעה ומשתתף בשיח הציבורי העכשווי. המחאה החברתית של קיץ 2011 והראגה לאוכלוסיית הקשישים והפליטים מאפריקה הן רק מעט מהנושאים שקניוק מביע את דעותיו בנוגע להם.

לא מזמן עורר קניוק שוב את שאלת הזהות היהודית; לאחר שהגדיר משרד הפנים את נכדיו 'חסרי דת' בשל היותם בנים לאם נוצרייה, הוא עתר לבית המשפט, ובשנת 2011 היה לישראלי היחיד בארץ שקיבל את אישור בית המשפט להירשם כחסר דת במרשם האוכלוסין. בזאת הפריד קניוק הפרדה רשמית בין דת ללאום והפך אותם לשני מרכיבים אשר אינם תלויים זה בזה לצורך הגדרת הזהות היהודית. קניוק רואה בעצמו בן הלאום היהודי, אך מבקש להתנתק מהדת. גם על כך קניוק מרחיב בריאיון זה.

ייתכן כי אחת הסיבות לכך שקניוק נעשה לאישיות קנונית בתרבות הישראלית היא עיסוקו בנושאים כמו שואה, מלחמת העצמאות, זהות לאומית וזהות דתית, המעסיקים את השיח הציבורי מאז הקמת המדינה ועד היום. דבריו ויצירתו מוצגים מנקודת מבטו של אדם אשר גדל בארץ ישראל לפני קום המדינה, נלחם על הקמתה וליווה אותה כמעט כל שנות קיומה. על כן נדמה כי אין מתאים ממנו לפתוח את הגיליון הרביעי של ישראלים.

ריאיון עם מר יורם קניוק²

מראיינים: מיטל רגב, ליאור לביד ואורן קלמן

אורן: הייתי רוצה לפתוח בשאלת זהות, ולשם כך אחזור אתך בזמן למלחמת תש"ח, שעליה כתבת ספר לא מזמן.³ בספר הזה אתה מתאר את הלוחמים הרבים שלחמו לימינך, את הלוחמים שנהרגו – מקצתם היו חבריך ומקצתם, לדבריך, מלח הארץ...

קניוק: לא, לא, אני לרוב אומר שהם חורנים. גם אני הייתי חורני, כולנו היינו חורנים, הטובים לא הלכו אז להילחם. הטובים לא התגייסו.

[- -]

אורן: בכל אופן אתה מתאר את החוויה שחווית במלחמה כאחת החוויות המכוננות של חיך. אתה מספר על פציעתך ועל כמעט מותך בתש"ח. תוכל לתאר איך עיצבה מלחמת תש"ח את זהותך ואת תפיסת עולמך?

קניוק: תראו, לפני שבועיים טלפן אליי אחד מחשובי הפוליטיקאים הישראלים, שאני לא אנקוב בשמו, שהיה רמטכ"ל והיה כל מיני דברים. שאלתי אותו 'למה אתה מטלפן אלי? אני תקפתי אותך בשנים האחרונות המון', אז הוא אמר לי 'אני רוצה להצדיע לך'. אמרתי לו 'להצדיע לי?! אתה היית רב אלוף'. אז הוא אמר: 'מפני שפתאום הבנתי מתש"ח, מקריאת תש"ח, שאתם לחמתם בלי רזרבה, בלי נשק, בלי שום דבר'. זאת אומרת, אם היום יש לנו מלחמה ונופל מטוס אפשר להביא מטוס אחר, אם טנק מתקלקל אז אתה יכול להחליף אותו. לא היו חלקי חילוף לאנשים האלה. נהרגו 400 איש מתוך 1,100 לוחמי הראל. 400 איש – שלישי. לא היה מי שיחליף אותם. אנחנו ניהלנו מלחמה על החוד, על השפיץ. עכשיו, המפקדים שהיו אתנו לא ידעו שום דבר במלחמה, מי שלמדו היו מפקדי

2 הריאיון התקיים ביום 1.6.2012.

3 יורם קניוק, תש"ח, ידיעות אחרונות, תל אביב 2010.

הפלוגות, שהיו נגיד שלוש-ארבע שנים מבוגרים ממני, שתוך כדי המלחמה גם הבינו את האסטרטגיה. אני לא. אמרו לי ללכת – הלכתי, אמרו לי לירות – יריתי, אמרו לי לשתוק – שתקתי. לא היו אז פקודות, ונניח אם אני הייתי עוזב את המלחמה באמצע והייתי חוזר הביתה, אף אחד לא היה יודע שהייתי שם. אחד קראו לו 'משה וחצי', אחד קראו לו 'חיימקה הארוך', אחד קראו לו 'האידיוט', 'פרטיזן' או היה אחד שקראו לו 'הטומטום' משום שהוא כתב 'אני הטומטום', 'עמוס הטומטום', על הראש שלו. אז לא היו גם שמות באופן... זאת אומרת, לא ידעו ששמי יורם קניוק. לא היה דבר כזה. הייתי יורם.

ליאור: לא היה רישום מסודר? שלישות?

קניוק: לא היה שום דבר! הפלמ"ח היה פרטיזנים. כל המלחמה... אני מדבר עליי במלחמה הזאת ובחטיבת הראל, וגם ב'פתח' וב'נגב' היה אותו דבר, אבל אחר כך תוך כדי המלחמה נוצרו גדודים ואז נוצרו גם מפקדים. לנו לא היו דרגות... אחרי שכבר נפצעתי ואחרי שחזרתי שוב למלחמה להילחם וקרה לי משהו וגירשו אותי ועבדתי בים תשעה חודשים להביא עולים, אז קראו לי להתגייס לצה"ל. באותה שעה גייסו אותי ומיד שחררו אותי. זה היה טקס כזה. אמרו לי 'תישבע בתנ"ך שאתה... [כך וכך] ואז קיבלתי שבע לירות על שבעת החודשים שלחמתי. אי אפשר להבין את זה היום. האיש הזה שטלפן אליי [הרמטכ"ל לשעבר] אמר לי 'אני הייתי מפקד ואני הייתי... [כך וכך] ולא שמעתי מעולם על צבא כזה'. אבל בכל זאת הקמנו את המדינה. הקמנו מדינה באזורים עוינים והצלחנו. זאת אומרת לא תמיד הצלחנו והמחיר היה כבד מאוד, אבל קמה מדינה. באמצע אמרו לנו שבן-גוריון הכריז על מדינה, אבל היה מצור על ירושלים. לא היינו בתוך ישראל, היינו בשטח שהוא לא היה ישראל וכל האזור של באב-אל-ואד [שער הגיא] וירושלים...

אורן: ומה הרגשת כששמעת שהכריזו על הקמת המדינה?

קניוק: רציתי לישון. זה הצחיק אותי, מה בן-גוריון הכריז על מדינה בתל אביב? זאת אומרת, אתה נמצא בגיהנום, כל המלחמה הזאת היתה גיהנום, בטח שזה שבר אותי לכל ימי חיי. היו לי סיוטים. רפול, שהיה אחד הלוחמים הכי נועזים שהיו בארץ ובכלל...

ליאור: פגשת בו בסן-סימון.

קניוק: כן, הכרתי אותו גם קודם וגם אחר כך. אחר כך בששת הימים וביום כיפור הוא היה החייל הכי אמיץ והכי מעוטר בצה"ל. אז סיפרה לי אשתו של רפול שהיו לו סיוטים. הוא היה צועק בלילה.

ליאור: באמת, רפול הקשוח צעק בלילות?

קניוק: כן. כך אמרה לי אשתו, וגם אני הייתי צועק בלילה. מה אפשר לעשות? ואני זוכר שחיילים אמיצים מאוד אחרי המלחמה... היינו הולכים ברחובות תל אביב מקפה לקפה ולא יודעים מה לעשות עם עצמנו. מעשנים, אני יודע מה.

מיטל: אתה מספר על זה בהיהודי האחרון⁵ ומתאר רגעים קשים מאוד, וגם לי היה קשה לקרוא את מה שעובר על אותו בועז שחוזר מהמלחמה.

קניוק: נכון, זה אני. אני כותב על עצמי שם. אני לא מהמושבה וזה, אבל לא ידענו מי אנחנו. היינו נכנסים לאוטובוס וכולם היו קמים ומוחאים לנו כפיים. כולם היו שרים את התקווה כל הזמן, לאן שלא היינו הולכים היו שרים את התקווה. אנחנו מסתכלים על זה, זה נראה לנו כמו הצגה. בן-גוריון עם צילינדר, עומדים מניפים דגל... כל הסיפור הזה... תבינו, אני שייך לדור, ובטח גם חיים גורי אמר את אותו הדבר,⁶ משנת 1945, בסוף המלחמה (מלחמת העולם השנייה), עד 1947 זה שנתיים. בשנתיים האלה נודע לנו מה היה בשואה, ראינו את הניצולים, היתה פה העפלה, היתה 'אקסודוס', התחילה המלחמה (תש"ח) ונגמרה. זאת אומרת, אנחנו חיינו בשנתיים כל כך צפופות וכל כך גדושות בחוויות שקשה להבין את זה. זה שנתיים בסך הכול. ותל אביב (של אחרי המלחמה) היתה מלאה עולים חדשים שהגיעו, הם היו הולכים אבודים ברחובות. לא היה אוכל. היה צנע. היינו אוכלים קציצות בשר מחצילים, דג מחצילים, הכול מחצילים ובאותו זמן בן-גוריון הלך והקים את הכור האטומי. תבינו, הוא עשה דבר... לא קרה דבר כזה.

ליאור: באותו הזמן? הכור הוקם אחרי הקמת המדינה.

קניוק: אחרי שנה, כן. הוא התחיל לחשוב על זה שצריך להקים את הכור האטומי, וזה היה כשהיה צנע. זה עלה הרבה כסף. זה היה על חשבון... אבל הוא ידע שבסופו דבר ניאלץ להגן על עצמנו. הוא היה מנהיג. תשמעו, מאז אין מנהיגים בארץ.

5 יורם קניוק, היהודי האחרון, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1981.

6 אמיר פלג (עורך), 'דיאיון עם חיים גורי', ישראלים, 2 (2009).

ליאור: מצד אחד אתה שייך לכאורה לאליטה – צבר, דור החלוצים, היית בפלמ"ח, הכרת את יצחק רבין ואת דדו, ומצד אחר אתה אומר שלא היית ולא הרגשת חלק מאתוס הרעות. אבל בכל זאת, אולי בגלל המעמד הספרותי שלך, אתה מזוהה עם הפלמ"ח, עם 1948. האם בדיעבד כן היית חלק מהאתוס ההוא?

קניוק: אני לא שייך, אני אף פעם לא הייתי, אני לא יודע, אני באמת מפוספס. תראו אני נולדתי בתל אביב לפני 82 שנים, לא רחוק מפה, ברחוב בלפור. ואין היום הרבה תל-אביבים שנולדו לפני 82 שנה בתל אביב. אני לא אהבתי סברס, לא אהבתי קומפוט, אהבתי תרד (כולם צחקו ממני), נעלתי תמיד סנדלים שלא התאימו לכולם, רכבתי על אופניים אדומים במקום לנסוע בראלי שחורים. תמיד הייתי איזושהו יצור. זה לא שרציתי, זה ככה היה. אז אף פעם לא הייתי חלק ממהשו. הייתי בתנועת הנוער אז תמיד הייתי שואל שאלות.

אורן: היית חבר ב'השומר הצעיר'.

קניוק: לא, הייתי קודם ב'מחנות העולים' שנים, אחר כך הייתי שנה אחת ב'השומר הצעיר', ומשם גירשו אותי.

[...]

אורן: ולמה גירשו אותך מ'השומר הצעיר'?

קניוק: לא, לא גירשו אותי, פשוט היה אז ויכוח בין מפא"י ו'אחדות העבודה' לבין 'השומר הצעיר' על 'מאבק צמוד' ו'מאבק רצוף'. עכשיו אני אסביר לכם מה ההבדל. על זה נכתבו מאמרים, היו כותרות. ה'מאבק צמוד' היה של 'השומר הצעיר'. הם אמרו 'אם תוקפים אותך אתה עונה'. 'מאבק רצוף' היה שאנחנו לוחמים גם בלי להיות ממש משיבים אש. עכשיו, בוועידת כפר ויתקין של 'אחדות העבודה' ב-1945 או 1946 זה היה נושא מרכזי, לא השואה ולא שום בטיח, זה היה 'מאבק רצוף' כנגד 'מאבק צמוד'.

ליאור: אחר כך, כשהיה גנרל, פיתח יגאל אלון את התורה של מתקפת נגד מקדימה ואמר שמעבירים את הלחימה לצד האחר.

קניוק: לא, זה עוד היה יצחק שדה. יצחק שדה ומה שמו, האנגלי הזה... וינגייט. אחר כך גם לצבא הבריטי הם הביאו את זה, וינגייט הביא את זה, ש'כשיוורד גשם עליך הוא יורד גם עליהם' ו'אם אתה רוצה להתגונן טוב אתה תוקף לפני שתוקפים אותך'. זה היה עוד ב-1936, במאורעות, המרד הערבי היה בעצם נגד העלייה לארץ. תראו, צריך להבין, אנשים לא מבינים את זה היום – מ-1933,

כשהיטלר עלה לשלטון, עד 1939 הגיעו לארץ 150,000 פליטים מאוסטריה, מגרמניה, מצ'כיה ומפולין. עכשיו, למה הם הגיעו? מפני שאייכמן, שהיה אחר כך אחראי על הגירת היהודים מאירופה, רצה להיפטר מהיהודים. הם היו ג'וקים בשבילים. אף אחד לא רצה בהם, ואנגליה פחדה שהם יבואו לאנגליה אז הם פתחו פה, והברז הזה נתן להם לעלות. עכשיו, הערבים התחילו את המרד. המלחמה של הערבים אז, בשנות השלושים, לא היתה נגדנו, היא היתה נגד האנגלים. ואז, בסוף שנות השלושים, בתוך זמן קצר הוקמו עשרות נקודות יישוב יישובי חומה ומגדל. מדן וחניתה שבצפון עד נגבה שברדרום. וזה מה שקבע אחר כך את הגבולות של מדינת ישראל בעצם. הכי קשה היה בחניתה, והיום אף ישראלי לא שמע על חניתה. זה היה מאורע, קראו אז לבנות 'חניתה', וחניתה היתה ססמת החיים שלנו... עכשיו, כל זה קרה בשנים שעוד לא היתה מלחמה. אבל הם הצליחו, חג' אמין אל חוסיין (המופתי) ואחרים, הצליחו למנוע [את עליית היהודים], מפני שב-1939, כשבריטניה היתה צריכה להיכנס למלחמה [נגד הגרמנים] הם היו זקוקים לנפט הערבי מעיראק שהגיע לבתי הזיקוק בחיפה, הם היו זקוקים לתעלת סואץ, ובזה זה נגמר – יצא הספר הלבן, ומאז אסור היה [ליהודים לעלות]. אפשר היה להציל עוד מיליון וחצי או שני מיליון יהודים, צריך להבין את זה. המאבק שלנו נגד הערבים לא התחיל ב-1948 אלא התחיל הרבה קודם, והם [הערבים] באמת לחמו נגד העלייה, ומבחינתם באמת בצדק, 'מה פתאום באים הנה יהודים ומתיישבים בארץ שלהם?' אנחנו חיינו בתוך קונפליקט נורא מפני שמצד אחד מקימים בכל מיני מקומות יישוב, גם בחורים נידחים ושולחים אותנו, הילדים לעזור להם. אותי שלחו לסייע בהקמת אחד הקיבוצים לאחר 'השבת השחורה' [כנראה הכוונה לאחת מ-11 הנקודות בנגב שהוקמו באוקטובר 1946]. אני כבר לא זוכר, באמצע הלילה הלכנו לשם ילדים בני 15 לעזור להם להקים את המגדל הזה. צריך היה לבנות את הגג לפני שהשלטונות באים ואז אי אפשר להרוס את הבית.⁷ אז חיינו כמו בתוך... הלכנו תמיד עם מכנסיים קצרים, לא לבשנו סוודרים, היינו צריכים לסבול מקור ומחום. אנחנו קיבלנו חינוך של ספרטה, ובתוך זה היתה אתונה – אלתרמן ושלונסקי, ושרו שירים ודיברו, אבל בסך הכול היינו ספרטנים, גידלו אותנו ככה. הייתי שוחה כל בוקר שניים וחצי קילומטרים. היום אני לא יכול לשחות מטר, אבל אתם יודעים מה זה בחורף לשחות בקיסריה בקור אימים כדי להוציא

7 לפי החוק העות'מאני, אשר נשאר בתוקף גם בתקופת המנדט הבריטי, היה אסור להרוס מבנה בעל גג.

סירה מהים? אז כל התקופה הזאת היתה משהו שהיה ונשכח, ולכן כתבתי את נבלות⁸ הרבה שנים אחר כך, מפני שבאיזשהו מקום יושבים אנשים שעשו את כל הדברים האלה והיו עוד במלחמת העולם השנייה והיו ב־navy [חיל הים] והיו בצוללות של האנגלים וכל זה, ואף אחד לא יודע מה הם עשו. גם היום לא יודעים. למה תש"ח כל כך הצליח? משום שפתאום אנשים קראו פעם ראשונה מה היה פה. עד היום הכול נכתב על ידי היסטוריונים שכתבו על המלחמה, אני כתבתי את המלחמה, זאת אומרת – מתוך המלחמה.

ליאור: באקדמיה מדברים רבות על היחס בין היסטוריה לספרות [...] האם הספר שלך תש"ח הוא גם מסמך היסטורי נוסף על היותו ספר בעל ממד היסטורי ברור?

קניוק: הוא סיפור! מי זוכר היום בדיוק... אני גם כותב כל הזמן [בספר] שאני לא בטוח שמה שאני כותב באמת היה. אלה שאומרים שהם זוכרים, הם משקרים. עמוס חורב, שהיה אחר כך אלוף בצה"ל ואחר כך נשיא הטכניון והיה אֶתנו שם, סיפר לי שהוא לקח חמישה חברה שהיו באותו קרב, באותו יום, באותה שעה, וכל אחד סיפר סיפור אחר. לא היתה טלוויזיה, לא היה רדיו, לא היו עיתונאים. צריך להבין, אפילו ששת הימים, כל מה שאתם רואים בטלוויזיה על ששת הימים זה הכול מומצא, זה הכול שחזור [שנעשה] אחר כך. על אחת כמה וכמה מלחמת העצמאות. רואים צילומים איך כובשים את הקסטל, אבל זה היה שנה אחרי זה. שחזרו את הכיבוש. כשאתם מסתכלים על התמונה אתם רואים שהבתים כבר אינם. צריך להבין, בסך הכול... כמה זה נסיעה היום, 45 דקות מתל אביב לירושלים? [אבל אז] הוריי לא ידעו איפה אני בכלל. לא היה דואר, לא היה שום דבר. בהתחלה עוד היה דואר כשהיינו בקיסריה, אז היינו שולחים. אבל הוריי... אמי היתה באוטובוס ומישהו אמר לה שהוא שמע שנהרגתי או נפצעתי. הוא לא יודע איפה. עכשיו, היא יושבת באוטובוס ושומעת את הסיפור הזה, ואין לה שום מקום שהיא יכולה לברר את זה. אף אחד לא ידע איפה אני. אז היינו אבודים כאלה.

[- -]

8 קומדיה שחורה המתארת את סיפורם המטורף של שלושה פלמ"חניקים קשישים שיום אחד מתחילים ברציחת עשרות צעירים וצעירות ברחובות תל אביב; יורם קניוק, נבלות – הסיפור האמיתי, תג, תל אביב 1997; ב־2010 עובד הספר למיני-סדרה בעלת אותו שם, בביומו של דרור סבו ובכיכובם של יהורם גאון, יוסי פולק, מיכאל מושנוב ועוז זהבי.

ליאור: אתה 'שחטת' פרות קדושות בספר הזה. העניין הוא שבעצם, מבחינה אקדמית לפחות, עשו זאת כבר לפני שלושים שנה ההיסטוריונים החדשים ובני מוריס בספריו, כלומר אין פרה קדושה שלא שחטו. מה בעצם היתה מטרתך בכתיבת תש"ח? במה הוא אמור לחדש? האם היתה הכתיבה תרפיה אישית גרדא או שבעיניך יש לספר גם תפקיד אחר?

קניוק: לא היתה לי שום כוונה. אני לא כותב ספרים במטרה למשהו. אני לא שולח מסרים. אני כותב ספרים. מה שכתוב כתוב. זה שבני מוריס היה כזה ואחר כך הוא שינה והיום הוא כבר אחר...⁹ האקדמיה, היא באמת עוסקת בהצהרות כאלה, אבל אני לא איש אקדמיה. לא כתבתי את זה כדי שמישהו ילמד מזה משהו. כתבתי את מה שרציתי לכתוב. לא היה לי בראש איזשהו מסר שאני שולח לעם ישראל. אבל אחרי שהספר יצא ו-80,000 איש קנו אותו (אמנם הרווחתי שני שקלים על כל עותק, אבל זה לא חשוב) פתאום ראיתי שאנשים נדלקים על זה מפני שכשהם קראו את בני מוריס הוא דיבר אתם במספרים 'היו אלף איש פה... 300 איש... ואני לא כותב על זה. אני כותב איך היתה ההרגשה בפנים, בתוך הבטן. זה כמו שאמר 'ברן' [אברהם אדן],¹⁰ הוא קרא את הספר, הוא היה אלוף בצה"ל, אז הוא אמר שזו פעם ראשונה שהוא קרא ספר מלחמה מתוך המלחמה. אין אף ספר כזה. בני מוריס לא כותב ככה. כשהוא כותב על הקסטל הוא לא כותב מה שאני כותב. הוא כותב שנהרגו שמה 23,000 ועוד... זאת אומרת, הוא מדבר על זה באקדמיות. תראו, אני לא מבין אקדמיה, כותבים עלי עבודות באקדמיה, שולחים לי אותן ואני לא יכול לקרוא. אני לא מבין מילה. קיבלתי דוקטורט אחד שאני מוזכר בו הרבה וגם עבודות M.A. ואני לא מבין מילה. פה קאנט ופה פתאום מופיע זה ופה אני מתכוון לזה ושבע פעמים בספר אני כותב את המילה 'ג'וק'... אני לא יודע... העניין של האקדמיה לא ברור לי כל כך. [בכל אופן] אני לא חידשתי שום דבר. אני לא אמרתי שחידשתי, אמרתי רק מה אני עשיתי, אני לא אומר שחידשתי. איזו מטרה יכולה

9 ראו: בני מוריס, תיקון טעות: יהודים וערכים בארץ ישראל: 1936-1956, עם עובד, תל אביב 2000; ראו גם ריאיון עם בני מוריס: ארי שביט, 'מחכה לברברים', הארץ, 6.1.2004.

10 אברהם אדן ('ברן'): יליד כפר גלעדי (1926. נפטר בשנת 2012). איש צבא ישראלי. ממפקדי השריון הנודעים בתולדות צה"ל. שימש בין השאר מפקד גייסות השריון ואלוף פיקוד הדרום. במלחמת העצמאות שימש מפקד פלוגה בחטיבת הנגב. הוא תלה את דגל הדיו המפורסם באום רשרש (לימים 'אילת').

להיות לי? אם הייתי רוצה מטרה אז הייתי הולך לפוליטיקה או הולך לאקדמיה. לא שהייתי יכול מפני שהייתי צריך לעשות תעודת בגרות קודם.

[- -]

מיטל: אמרת שאתה זוכר רק אחדות מהחוויות שחווית במלחמה. איך עיצבו החוויות האלה את התפיסה המדינית שלך – יחסי יהודים-ערבים, דעות פוליטיות וכדומה. האם אתה מזהה רציפות בעמדות שלך מאז היותך צעיר, כשהשתתפת במלחמה, ועד העת הזאת או שהיו מאורעות מכוננים אחרים במדינה שתרמו לעיצוב תפיסתך או לשינויה?

קניוק: תראו, מה שאני כותב על רמלה,¹¹ לדעתי זה שורש המאבק שלנו פה בארץ. זאת אומרת, זה אי-צדק מול אי-צדק ולא צדק מול צדק. באו עולים חדשים שהגיעו מהאנייה יום קודם. הייתם צריכים לראות אותם, הם הלכו עם שלושה סוודרים וארבעה מעילים ועם כובעים מצחיקים כאלה ועברו את כל מדורי הגיהנום, היו באושוויץ והיו בכל מיני מקומות, והם פרצו לתוך עיר של ערבים, והערבים עומדים בחוץ מחכים להיכנס, לא נותנים להם, והם [העולים] לוקחים את הבתים [של הערבים]. בתוך שעה זה כבר שלהם. אז אחת פתחה סלון תסרוקות. תכף ומיד היה שלט כזה: 'תסרוקות'. כמובן כתבה את זה בטי"ת או משהו כזה, אני כבר לא זוכר. ונשים עמדו בתור כדי להסתפר. זו היתה תקופה מטורפת לגמרי. עכשיו, במקום הזה, בנקודה הזאת של רמלה, כל האישיות שלי וכל ההיות שלי, שמה נוצרתי, בסיפור הזה נוצרתי. מצד אחד אני כתבתי המון על ניצולי שואה, אני כתבתי ספרים על זה ואני עוסק בזה כל השנים, ומצד שני היה לי חבל על הערבים האלה. היה לי חבל, אבל לא היה מה לעשות. זאת אומרת, אם אתם שואלים אותי היום, בגיל 82, מה אני חושב, אני חושב שאין סיכוי שאי-פעם נגיע לפשרה פה. לא אי-פעם, אולי בעוד חמישים שנה. אבל לא ייתכן שהיהודים, שהם כל כך נחוישים, והערבים, שהם כל כך נחוישים... אני אומר ערבים משום שבזמנו לא קראו להם פלסטינאים. אני קורא להם היום פלסטינים, אבל כשאני אומר 'ערבים', הפלסטינים נעלבים. אני אומר: 'אבל לא היו אז', היה את הוועד הערבי העליון והיתה...

ליאור: הזהות הלאומית שלהם בת ארבעים שנה.

קניוק: כן. אז מה עושים עם זה? היתה תקופה של שנה אחת ב'השומר הצעיר' שהאמנתי במדינה דו-לאומית, ואז התחלתי לעשן, וב'השומר הצעיר' אסור היה לעשן, ואמרו שיש לי מחשבות מיניות לא טהורות, שזה אסור, השומר, לא היו לו [מחשבות כאלה]. גם רצייתי להתגייס לפלמ"ח, אבל הם [בפלמ"ח] היו בעד מאבק רצוף, לא צמוד. אז על שלושת הדברים הללו גירשו אותי מ'השומר הצעיר' כשהתגייסתי לפלמ"ח. עשו לי מסדר והורידו לי את העניבה השחורה. היתה לי עניבה שחורה של מדריך מפני שהם רצו שאני אֶלְמֵד לניניזם. אני לא ידעתי מי זה לנין. מה הם רוצים ממני, אני בן 17, צריך ללמד ילדים בני 12 לניניזם. מה זה לניניזם? אי אפשר לתאר היום את הדבר הזה. כשמת טטלין אז במשמר לילדים היה כתוב על העטיפה: 'שמש העמים מת'. שמש העמים!

היתה פה חברה אידאולוגית ושנאה כזו בין הימין לשמאל, אבל כתוצאה ממשוהו שקרה בפנים אנחנו ניצחנו גם אותם, גם את הימין. הימין הביאו את 'אלטלנדה', הם עשו את 'דיר יאסין' ואנחנו לא. אבל זה לקח הרבה שנים לבנות את זה... אני היום מיואש. זאת אומרת, אני חושב שהיום הימין הישראלי והמתנחלים והחרדים והרתיים עשו דבר מעניין מאוד בלי שהם התכוונו לזה: הם הקימו מדינה שמתחילה בשטחים ונגמרת אולי עשרים ק"מ מכאן והחזירו אותנו לגבולות החלוקה של 1947 ולאורך החוף הפלישתי הזה, כולל קצת בנגב ובגליל, יש לנו בועה כזו של שניים וחצי מיליון איש שאנחנו לא שייכים. יש היום שתי מדינות, ביבי הקים היום מדינה נוספת. והמדינה הנוספת הזאת לא יכולה להרוס אותנו משום שהם צריכים אותנו בשביל המדע, בשביל הכסף בשביל הכול. אבל זה לא יחזיק מעמד הרבה זמן, משום שאני חושב שפשוט אנשים לא תופסים – יש היום שתי מדינות ישראל. שתי מדינות.

אורן: אמרת שבגלל מהלך פנימי כלשהו ניצח השמאל. אתה יכול להסביר את זה?

קניוק: היישוב בארץ נוסד על ידי אנשים שהיו נניח אחר כך מפא"י: השומר, הקיבוצים, אלכסנדר זייד, ניצולי השואה שבאו וכך הלאה. והימין היה יותר אידאולוגי, הוא כל הזמן דיבר בסמאות, ומפא"י היתה דונם ועוד דונם ועז ועוד עז, זו לא היתה אידאולוגיה. מה שאפשר עושים, מה שאי אפשר לא עושים. זאת אומרת, לא עשו את זה מתוך אידאולוגיה, עשו את זה מתוך הבנת המציאות, וזה היה כוחה של מפא"י, שהיא הבינה את המציאות. זאת אומרת, כשצריך היה... למשל, יגאל אלון [מאחדות העבודה] בא אל בן-גוריון ואמר שהוא יכול לכבוש את הגדה תוך יומיים.

ליאור: ב-1948.

קניוק: עכשיו, בן-גוריון היה קרוע קצת בעניין הזה, אז הוא הביא את זה לממשלה, והיו חמישים אחוז-חמישים אחוז ובן-גוריון נתן את קולו נגד [כלומר בעד כיבוש הגדה] ואמר 'זו בכייה לדורות'.

ליאור: שמונה שנים אחר כך האשים בן-גוריון את משה שרת בהחלטה. הוא כתב על כך לעוזר שלו.

קניוק: יכול להיות, אבל בעצם הוא גם רצה וגם לא רצה אז הוא אמר 'בכייה לדורות'. מה זה 'בכייה לדורות'? מה הוא היה עושה עם הגדה המערבית כשלא היה לו עוד צבא? הכול היה עוד... זה שיגאל אלון בא ואמר שהוא יכול לכבוש הוא צדק, זו לא היתה בעיה, גם בששת הימים אפשר היה לגרש את הערבים.

אורן: בעצם אתה אומר שהוא לא רצה לכבוש את הגדה כי הוא פחד מבעיה דמוגרפית?

קניוק: גם מזה. בוא אני אביא לך דוגמה הכי ברורה. אני הייתי בקרב בהר ציון שנועד לכבוש את העיר העתיקה. שם נפצתי. עכשיו, הערבים כבר הניפו דגלים לבנים של כניעה. והיה אז איש, המפקד של כל ירושלים, ששמו היה דוד שאלתיאל. הוא היה הנציג של בן-גוריון והוא בא לרביץ ואמר לו שבן-גוריון רוצה שנפנה את החלק של העיר העתיקה. עכשיו אני כבר לא הייתי, אני הייתי פצוע. הם פרצו פנימה ולקחו את כל הרובע היהודי, ואפשר היה לקחת את כל העיר העתיקה. אבל בן-גוריון לא רצה. מכמה סיבות: אל"ף, אני חושב שהוא פחד שיבנו שם את רמת אביב. עוד לא היתה רמת אביב, שהיהודים יהרסו את כל היופי שהיה שם. ובי"ת, אני חושב שהוא לא רצה כל כך הרבה ערבים פה, במדינה הזאת. שם היה קיבוץ ערבי גדול מאוד. עכשיו, החבר'ה שלי, אני כבר לא הייתי, אבל החבר'ה שלי נסוגו וכעסו נורא ובאו לבן-גוריון וצעקו, והוא אמר 'זהו!' וזה היה במאי 1948, נדמה לי, או ביוני, אני כבר לא זוכר. אני זוכר את הדגלים הלבנים, וזה היה כבר ירדנים זה כבר לא היו רק הכנפיות. הירדנים היו צבא חזק מאוד שאָתם היה קשה מאוד להילחם, הם ניצחו אותנו בהמון מקומות. הם היו מאומנים טוב, היו להם מפקדים בריטים, היה להם צבא מסודר. אצלנו זה הכול היה מאולתר. אז, אני לא יודע, זו תקופה שכל אחד יספר לך אחרת. אני לא חושב שיש איזשהו נרטיב אמת, אני גם לא מאמין שיש איזושהי אמת מוחלטת. אני חושב שיש כל מיני אמתות. מה שאני רואה זה שהשיטה של מפא"י היתה הכי נכונה ואחר כך, בגלל זה שמפא"י לא הבינה את העניין של המרוקאים, ואני גרתי אז במורשה, מ-1970 עד 1980 זו היתה שכונה שכולה מרוקאים ורק שלושה אשכנזים.

ליאור: ברמת השרון?

קניוק: כן. ואני ראיתי שהם אוהבים את בגין וכל זה. הלכתי ליצחק רבין ואמרתי לו שאני מרגיש שמהו קורה, אז הוא עשה לי ככה עם הירד ומנפנף בתנועת ביטול.

אורן: למה הם לא הבינו, מה הם לא הבינו?

קניוק: לא הבינו שהאנשים האלה רוצים משהו אחר. הם רוצים הכרה שהם בעצם העם היום. אני לא בדיוק יודע איך להסביר את זה, אבל הם היו האנשים שחוללו את המהפך.

אורן: אולי הם הרגישו שמתייחסים אליהם כאל אזרחים סוג ב.

ליאור: שהם לא חלק מהמדינה.

קניוק: על זה יש ויכוח. תראו, הם התלוננו שעשו להם DDT.¹² עכשיו, המעפילים של 'אקסודוס' עברו שבע פעמים DDT, ואף פעם הם לא דיברו על זה. כל העולים שבאו לארץ, אשכנזים ולא אשכנזים, גרו באוהלים וגרו במעברות, אבל הם לקחו את זה יותר חזק ואולי גם נכון שמי שהקים את המדינה בהתחלה היו אשכנזים, והם לא כל כך ראו את הצד השני. המרוקאים הגיעו יותר מאוחר, המרוקאים הגיעו ב-1951-1952. בהתחלה היו תימנים פה שהיו די משולבים פנימה, והם היו באמת שבט מאוד-מאוד מיוחד במינו שאהבנו מאוד, אבל המרוקאים הגיעו אחרי שכבר הגיעו ניצולי השואה, וניצולי השואה כבר לקחו את המקומות האלה [הבתים הנטושים של הערבים]. זו היתה השגיאה של בן-גוריון. הוא רצה עוד יהודים. המרוקאים לא רצו לבוא הנה. הם לא באו הנה מפני שהם רצו, הם באו הנה מפני שחבר'ה באו מהארץ ושכנעו אותם לעלות לארץ ואז הם הגיעו ומצאו את עצמם בירוחם.

אורן: אז בעצם הם הגיעו לפריפריה משום שאת כל אזור המרכז וגם את הכפרים שנטשו הערבים כבר תפסו ניצולי השואה, ולבאים מצפון אפריקה נשארו רק מגורים ארעיים?

קניוק: לא ארעיים, יותר רחוקים. תראה, למשל קח את העיר יפו. יפו היתה מבוצרת וסגורה בפני יהודים על ידי ממשלת ישראל. ואז באו הבולגרים.

12 חומר חיטוי נגד כינים וטפילים אחרים שנהגו לרסס בו את העולים החדשים באותן השנים.

אמרו להם שהם יגורו ברחוב ליאונרדו דה־וינצ'י אז הם (הבולגרים) חשבו: 'אה, ליאונרדו דה־וינצ'י...' (באותו היום הם [אנשי הממשלה] שינו את השם מרחוב 58 לרחוב ליאונרדו דה־וינצ'י, והמיטות עוד היו חמות מהערבים). ואז הבולגרים וההונגרים התיישבו ביפו, אז יפו היתה עיר בולגרית, אבל כעבור כמה שנים היא כבר לא היתה עיר בולגרית. חלק מהבולגרים עזבו, ואז הגיעו מרוקאים, ואז הגיעו טוניסאים. לאן הם ילכו? הם הלכו ליפו, ושם הם הרגישו דפוקים מפני שפה בתל אביב כבר האשכנזים תמיד היו יותר... לא יודע איך להגיד את זה, אבל הם ידעו להסתדר יותר. הם לא חיכו שמישהו... תראו, גם בתרבות הערבית עד היום אין קולג' אחד שהערבים הקימו בישראל, אין בית חולים אחד שהם הקימו. השאלה היא למה? היהודים באו לאמריקה. אז, בשנות החמישים, כאשר אני באתי לאמריקה, יהודים לא יכלו לעבוד בבתי חולים, אז הם הקימו ארבעה מבתי החולים הכי גדולים: את 'מונטיפיורי' ואת 'מאונט סניי' (הר סיני) וכל אלה. לא נתנו להם ללמד אז הם פתחו אוניברסיטאות. העניין הוא שהתרבות הערבית אומרת – אני צריך שייתנו לי. וחלק מהתרבות הזאת גם היתה של המרוקאים. הם חיכו שיעשו להם משהו. אני לא מאשים אותם, אצלם היה העניין שהשלטון חייב להם.

אורן: יכול להיות שגם הקולטים אשמים במצב הדברים? אין ספק שהשנים שקדמו לקום המדינה היו עמוסות במיוחד לאנשי היישוב, כמו שציניתי – מלחמת העולם השנייה, הגיוס לבריגדה, ההתגייסות לפלמ"ח וגם המאבק הלאומי לביטול הספר הלבן ולעלייה חופשית ולבסוף מלחמת העצמאות. ואז, כשהוקמה המדינה והמלחמה הסתיימה בניצחון, הם הגיעו לאפיסת כוחות. נראה שלאחר שהוקמה המדינה והושג ההישג העצום הזה שרבים שאפו אליו, הורגשה מעין ירידה במתח החלוצי. ולכן כשפנה בן־גוריון לוותיקים ואמר להם 'לכו לנגב', 'לכו ליישובי העולים', היתה ההיענות קטנה. ייתכן שלו נענו אז לבן־גוריון היו תורמים לצמצום הפער.

קניוק: בשנת 1950 אימא שלי, שהיתה מורה הרבה מאוד שנים, התנדבה לשבת בבאר שבע. שנה או שנתיים היתה נוסעת וגרה שם. היא נסעה לבאר שבע כדי להקים מערכת חינוך בעיקר לילדים עולים ממרוקו מ־1952 או 1953, אני לא כל כך זוכר, אני הייתי באמריקה בתקופה הזו. אבל זה היה נורא קשה. אחר כך היא הלכה למעלות־תרשיחא והיתה שם. זאת אומרת, עשו הרבה דברים, אבל זה היה קשה. קודם כול, אתה טועה בדבר אחד. בזמן מלחמת העולם השנייה היה שגשוג. בהתחלה היה פחד מרומל. רומל היה קרוב ובצפון, בסוריה, היה (משטר) וישי, ולכן הפלמ"ח יצא... ודיין איבד את העין בקרב בסוריה.

אבל כזוה שכן וכשרומל הפסיד היו פה שנתיים פנטסטיות מפני שהבריטים הקימו פה מדינה שלמה של פולנים, יוגוסלבים (חיילים כולם) והם בנו את שדה התעופה תל נוף, ואחר כך את מה שנהיה צריפין ('סרפנד'). והם בנו את כל שדות התעופה... [ואנשי היישוב] עשו כסף. היו אוכלים שמנת פה.

ליאור: חשוב לזכור שהיישוב והבריטים שיתפו פעולה זה עם זה. טוענים שהבריטים היו נגדנו או נגד היישוב, אבל זה מיתוס. בסוף המלחמה, בתקופה של צ'רצ'יל, היה פה שיתוף פעולה מדהים...

קניוק: הם היו צריכים אותנו אז. תראו [אמנם] פה בתל אביב לא התיישבו הבריטים, הם ישבו ביפו, אבל כל האזור הזה, איפה שהיום השגריר הצרפתי, זה היה האזור של האצולה הבריטית. אבל מי יבנה להם שדה תעופה? מי יבנה להם מחנות צבא? סולל בונה. הארץ-ישראלים היו מוכנים לעשות דברים, והם [הבריטים] היו זקוקים לנו. זאת אומרת, מי יניח את הצינור נפט? מי יתקן אותה? מי יגן עליו? הרי הצינור נפט הזה היה עילה להמון קרבות שם בגליל מפני שצינור הנפט מעיראק לבתי הזיקוק בחיפה לא היה בשבילנו הוא היה בשבילם, בשביל הצי הבריטי. הם היו זקוקים לו, והם לא סמכו על המצרים משום שהמצרים היו אז פרו-נאצים ובעיראק היתה אז מהפכה פרו-גרמנית, פרו-נאצית. זאת אומרת, צריך להבין את ההקשר הפוליטי, זה לא היה סיפור אהבה, זה היה סיפור של כדאיות של הבריטים תקופה מסוימת, ואז הם נתנו לנו את וינגייט, ואחר כך הם גירשו אותנו מכאן, הוציאו אותנו מכאן למצרים והוא כמעט התאבד שם.

ליאור: דיברנו על היחס ליהודים שבאו מצפון אפריקה, אבל גם העולים ניצולי השואה מאירופה הרגישו דחויים ולא שייכים לנעשה בארץ.

קניוק: נכון.

ליאור: כלומר נראה שהנושא הזה של זהות אשכנזית מול מזרחית מורכב יותר משדמה...

קניוק: כל היחס של הארץ-ישראלים לניצולי השואה היה מחפיר. אני אחד היחידים... כשעברתי באנייה אני התאהבתי באנשים האלה. בהתחלה, כשרק עליתי לאנייה בפעם ראשונה, היו 3,000 איש באנייה, והם כולם מכרו וקנו וזה, אז כתבתי מאמר [שכותרתו]: 'אני שונא את העם היהודי'. פרסמתי אותו אצל שלונסקי בעיתון המשמר. אבל אחר כך התאהבתי בהם. לפני חודשיים ראינו אותי ביפו ב'תאטרון הסימטה' על תש"ח. דיברנו, דיברנו, דיברנו, זה היה קהל

מבוגר יותר, וגמרנו לדבר בסביבות 18:00 בערב, ובסוף הערב באו אנשים, עמדו שם ודיברו אתי ובאה אישה עם עיניים כחולות, נורא יפה כזו, בת 78 או 75, לא יודע, אבל באמת נורא נחמדה, ניגשה אליי, תפסה לי את הידיים ככה ואמרה 'אני חושבת עליך כבר שישים ומשהו שנה'. שאלתי אותה 'למה?' אז היא אמרה שכשהיא היתה ילדה באנייה, אני הייתי לוקח את הילדים מדי פעם מתחתית ה... [מבטן האנייה]... אי אפשר לתאר את התנאים של המעפילים, אי אפשר, הדמיון לא יכול לתאר דבר כזה. הם ישבו ככה, ומי שרצה להתהפך כולם היו צריכים... ואני ראיתי את הילדים האלה, הם לא ראו סדין בחיים שלהם, לא זכרו מי היו הוריהם, הרי הם היו יתומים רובם. אז היא אמרה שהיא היתה אחת מהילדים שאני לקחתי למעלה ונתתי לה לישון, היה לי מן בוטקה קטן כזה באיזה חור ונתתי לה לישון, ואז ישבנו ודיברנו והם סיפרו לי קצת, בהתחלה הם סיפרו, אחר כך הם לא סיפרו. עכשיו, לי הם סיפרו ואז היא אומרת לי שפתאום קפצתי ורצתי, נעלמתי לאיזה רבע שעה או משהו כזה וחזרתי עם קלמנטינה. היו לנו איזה ארבע קלמנטינות באנייה, שנשארו ממה שהבאנו אתנו מהארץ, ונתתי לה קלמנטינה, אז היא עמדה שם, היו שם 'ב'תאטרון הסימטה' ביפו איזה עשרים איש מסביב, והיא תיארה את זה. היא אמרה: 'לקחתי את הקלמנטינה והרחתי אותה, גירדתי אותה פה קצת את הקליפה...' היא תיארה את זה, ופתאום תוך כדי שהיא דיברה נזכרתי בזה. תשמעו, זה היה מדהים. אתם יודעים מה זה לתת קלמנטינה לעולה כזאת? ואחר כך היא באה לארץ וקוראים לה 'צאן לטבח', וכל מיני. היו דברים איומים, פעם יחידה בחיי שהכיתי מישהו סתם זה היה כאשר מישהו קרא למישהו בשם 'סבון' בשפת הים. מה זה לקרוא להם סבונים?! מה זה הדבר הזה?! ואחר כך ה'סבונים' רבו ביניהם, הרומנים שנאו את ההונגרים וזה... ככה זה תמיד, אבל הם השתלבו. אני לא הייתי פה עשר שנים מ-1951 עד 1961. חזרתי ב-1961, ובינתיים בנו את כל האזור הזה של רחוב אבן גבירול. זה הכול היה פרדסים כאשר אני הייתי ילד, וזה היה בשבילי חדש, כיכר מלכי ישראל (רבין) וכל זה, הכול היה חדש, לא היה בזמני. גם שרונה, המושבה הגרמנית, ששם היו הפגנות של נאצים. אז הייתי הולך בלילה פה, בקריית ספר גרנו תקופה מסוימת, והייתי הולך שם בלילה, ואני נשבע לכם שאני הרגשתי שאני שומע את הבכי של האנשים בלילה. הם לא רצו לספר לילדים שלהם, אבל כשהילדים ישנו הם היו בוכים והרגשתי את העצב הזה. אתם מכירים את הסיפור על גלעד [מיכאל גולדמן-גלעד], זה שהיה ראש מדור 06 שחקר את אייכמן. הוא היה ניצול שואה, ופעם הכו אותו שמונים מלקות. הוא היה ילד. אתם מכירים את הסיפור?

ליאור: לא.

קניוק: האוזנר סיפר את הסיפור במשפט [אייכמן], ואז האוזנר שאל אותו [את גלעד]: 'תגיד לי, מדוע לא סיפרת אף פעם?' הוא אומר: 'סיפרתי למישהו והוא ענה "היה להם דמיון מפותח"'. אז אמרתי 'זו המכה ה-81'. כך חיים גורי קרא לסרט שלו — 'המכה ה-81'¹³. שלא רצו להאמין להם אז זו המכה ה-81. וילד שחטף שמונים מלקות לא יכול היה לחיות, אבל הוא חי. אז כל הדברים האלה קרו נורא במרוכז, אז היו פה הרבה כאלה, המון כאלה. יחד עם זה אנחנו הצברים, שהלכנו עם האף למעלה שהקמנו מדינה, אבל הם היו הרבה יותר חזקים מאתנו. הרבה יותר. הם נפלאים מאתנו מכל מיני סיבות. ואז הרגשתי שכל מלחמת העצמאות שלנו עם כל הגבורה וכל הדברים האלה לא שווים ילד ששרד את אושוויץ והוציא כל הזמן יהלומים מהרקטומים של היהודים המתים כדי לשרוד. אז אני לא יודע, אנחנו עברנו תקופה מאוד-מאוד [קשה] שעיצבה דור. אבל הדור הזה היה קטן. זאת אומרת, כמה אנחנו [דור מקימי המדינה] היום בארץ? כלום. ואיזו השפעה יש לנו היום? אנחנו ויתרנו על הכול, נתנו לזקנים לנהל את המדינה. כל אחד ברח, אחד לים ואחד לאמריקה ואחד לנגב. זה דור שברח, אנחנו לא רצינו שום דבר, לא עשינו שום דבר מאז. שום דבר לא עשינו. חילקו אז מאות אלפי דונמים. חיפה ורמת השרון ויפו, היו פה מאות אלפי דונמים. מי קיבל אותם? כל מיני מפא"יניקים וכל מיני מקורבים לצלחת. אני קיבלתי משהו? שום דבר. מפני שהייתי חייל פשוט, גם לא דרשתי, לא ידעתי. אז אני עבדתי בים ואחר כך למדתי בירושלים ואחר כך נסעתי עוד פעם והסתובבתי.

אורן: אחרי המלחמה שהית עשר שנים בחו"ל בכל מיני מקומות ואתה מספר על חוויות שונות שעברת שם. האם אתה יכול לספר מדוע עברת לחו"ל? חיית בייחוד בארצות הברית, למה? האם זה ניסיון של...

קניוק: לא, זו היתה בריחה, זו היתה בריחה.

אורן: האם אתה יכול לספר על חוויות אחדות שעברת שם?

קניוק: תראו, אני לא הייתי אזרח אמריקאי, אני הייתי מן נווד כזה. הייתי בניו יורק, הייתי בלוס אנג'לס, נסעתי לגואטמלה, חזרתי. היינו נוודים כולנו, אבל רוב הזמן חייתי בניו יורק והייתי צייר... תראו כשיש לכם סיוטים, היום האנשים סתם הולכים, מופיעים אצל יורם יובל לחצי שעה של פסיכולוגיה. הוא ביקש

13 סרט משנת 1974, הראשון בטריילוגיית סרטי תעודה בבימוים של חיים גורי, ז'אקו ארליך ורוד ברגמן, העוסקת בשואה ובעליית ניצולי השואה לארץ ישראל. שני הסרטים האחרים בטריילוגיה הם אלה: 'הים האחרון' (1979) ו'פני המרד' (1985).

ממני, אבל אמרתי לו שאני לא מוכן בשום פנים ואופן. זאת אומרת, בחצי שעה לפתור את הבעיה?! אנחנו היינו זקוקים למאה שעות כאלה, למאתיים שעות כאלה, אבל לא היה מי שייתן לנו. אני חזרתי מקרב נבי סמואל. נהרגו בו 57 איש, שחטו אותם, חלק מהם התאבדו, איך אני יכול למחרת להילחם? אז נלחמתי למחרת, אבל בינתיים דחסתי הכול. באמריקה הוצאתי את הכול על נשים ועל משקאות ועל עבודות שונות, הייתי ברמן וכל מיני דברים. זה היה [כדין] לברוח, עד שבאיזה שהוא מקום הרגשתי שאני... פגשתי את אשתי הנוכחית ונולדה לי בת ואמרתי שאני מביא אותה חזרה לארץ.

אורן: היה לך ברור שתחזור לארץ?

קניוק: כן, כן. לכן גם לא לקחתי אזרחות אמריקאית.

ליאור: אשתך אמריקאית?

קניוק: כן, היא גם לא יהודייה.

ליאור: עשר שנים לא היית בארץ (1951-1961) ובינתיים נעשו פה המון דברים: הונח המוביל הארצי, האוכלוסייה הוכפלה, הוקמו מאות קיבוצים ועיירות פיתוח, כל הארץ נחרשה יערות קק"ל ועוד. איך זה לחזור ממדינה פרטיזנית למרחב מודרניסטי, מעוצב, שנבנה והתפתח כל כך בעשר שנים בלבד? איך היה לחזור לארץ אחרי עשר השנים הללו?

קניוק: אתם יודעים מה, אני לא זוכר. קיבלתי את זה כמובן מאליו משום שבאמצע הייתי פה פעם בכיקור, היתה לי תערוכה במוזאון תל אביב ובירושלים. אבל גם לא היו אז... היינו קוראים מדי פעם עיתון ישראלי. הם היו באים עם נייר כזה מיוחד ששולחים אותו מהארץ, שזה כמו נייר פרזמנט כזה. הארץ היה והעולם הזה, אז ידענו כמה דברים, אבל לא היה אז... בשנות החמישים גם היו צרות באמריקה, היה מקארתי והיו כל מיני דברים שהשפיעו עלינו [...]. גם התחלתי להתעניין ביהדות והתחלתי ללכת לבתי כנסת ישנים ולחפש חומר בארצות הברית מפני שהם [היהודים] שעלו מאירופה לארצות הברית הביאו אתם מורשה, תרבות שלמה, שפה [בארץ] הלכה לאיבוד, אבל שם היא נשארה. ומזה היה לי 'היהודי האחרון' וכל מיני דברים משיחיים. זה נורא עניין אותי הדבר הזה. לא היה אז אינטרנט, ובשביל לדעת על אבולעפיה [שחי] במאה ה-13 הייתי צריך ללכת לכל מיני מקומות, וזה עניין אותי מאוד ורצייתי מאוד להיות יהודי. לא יהודי דתי. לא האמנתי.

(- - -)

מיטל: בעניין הזה ארצה לשאול אותך על הגדרתך בתור חסר דת. בנובמבר [2011] הגשת בקשה להיות מוגדר חסר דת בתעודת הזהות, ובית המשפט אישר זאת.

קניוק: כן, הוא אישר לי, כן, כן. אני רק בלאום יהודי לא בדת יהודי.

מיטל: זהו צעד יוצא דופן גם מבחינת הבקשה וגם מבחינת הפסיקה.

קניוק: אני היחיד בכל הארץ.

מיטל: כאשר חיפשתי מידע על כך, גיליתי שיש בארץ 327,000 אנשים המוגדרים 'לא יהודים' וכמאתיים אנשים המוגדרים 'חסרי דת' בתעודת הזהות.

קניוק: אבל אז הם לא שייכים ללאום היהודי, כשבארץ הלאום הוא תחליף למילה 'דת'. כדי להיות בלאום היהודי צריך לעבור גיור או להיוולד יהודי.

מיטל: נשמח לשמוע את דעתך בנושא הזה – בני אדם המבקשים להגדיר הגדרה חדשה את יהדותם, את דתם.

קניוק: דבר ראשון שאני יכול להגיד לכם זה שהיה איש ששמו הרמב"ן – לא הרמב"ם, הרמב"ן (בן נחמן) – שחי במאות ה-12 וה-13 ולדעתי היה אחד מגדולי היהודים בכל הדורות. הוא כתב שמלכות ודת אינן יכולות להיות שלובות זו בזו. הוא היה היחיד בכל ההיסטוריה היהודית שטען שדת איננה לאום, זאת אומרת מלכות בשבילו היא לאום. כלומר שדת היא דין ולאום זה אנשים שרוצים להיות יחד או חוברים יחד או חולקים גורל יחד. אבל מלבדו כמעט אף אחד לא דיבר על זה... כמו כן, המילה 'יהודים' היא מילה חדשה בהיסטוריה. היו 'בני ישראל' והיה 'ישראל'. בתנ"ך המילה 'יהודי' מופיעה שלוש פעמים. פעם על מרדכי שזה מרדוך, שזה אל בבלי, ואסתר זה אֶשְׁתֶּר שהיא אלה בבליית, ופעם שנייה זה איזה מישהו בספר ירמיהו שמופיע כיהודי וזה כנראה יהודאי, זאת אומרת מישהו מיהודה, ו[פעם שלישית] סנחריב, כשהוא צר על ירושלים, הוא שאל אם יש פה מישהו שמדבר יהודית. וביהודית הוא התכוון לעברית. כלומר אז היתה חלוקה: יהודה היתה יהודה ושומרון היה שומרון או ישראל היתה ישראל. אני אומר את זה מפני שיש טעות אחת גדולה זה שמשא רבנו נהיה כבר יהודי ואברהם יהודי ו... לא היו יהודים בכלל. כמה שנקרא 'ההיסטוריה היהודית', היו עברים, היה ישראל – עם ישראל, וכילי. אני אומר את זה מפני שהמילה 'יהודי' היא די רחוקה בזמן והיא נוצרה מפני שיהודים חיו [בגלות] בכפרים או בכל מיני עיירות קטנות... והם חיו בנפרד מהעמים שהם... והיו צריכים להגדיר את עצמם, אז [כדי] להגדיר את עצמם

כשביל עצמם הם נקראו יהודים. מפני שלא היתה אז חילוניות. ברגע שבאה החילוניות לעולם, ואז היהודים חיו... לא היה רב ראשי לא היה שום דבר, היה אדם וקוננו, אדם ואלוהיו. לא היו מתווכים. היה רב בכל עיירה שהחליט – 'אתה כן יכול להתחתן', 'אתה לא יכול להתחתן', והיו המון עירובים והמון נישואי תערובת. ולכן יש יהודים שהם כהי עור ויש יהודים שהם בהירי עור ויש יהודים שנראים כמו גרמנים או פולנים ויש יהודים שנראים כמו מרוקאים וכולי. אבל כשהתחילה הנאורות לבוא, כלומר המודרנה, אז הרבנות נורא נבהלה. הרי יהודים, בניגוד לנוצרים באירופה, הם היחידים שידעו לקרוא ולכתוב. הנוצרים לא ידעו לכתוב ולקרוא, רק הכמרים והנזירים, אבל היהודים ידעו לכתוב ולקרוא, זאת אומרת שהיה להם איזשהו ידע שאפשר להם להיכנס מיד לעולם הגדול, וככה נולדו האיינשטיינים והפרוידים וכל ה[קרב] מארקסיס וכולם, מפני שהיה להם עבר של כתיבה. עכשיו, כל התרבות העברית בנויה על זה שהוא ברא את האדם במילה, ובספר יוחנן בברית החדשה כתוב 'בראשית היתה המילה'. כשהגויים בנו היכלות ופירמידות וכל מיני מבני פאר, היהודים ישבו וכתבו. כל התרבות שלנו היא תרבות של כתיבה, וזה מה שהציל אותנו, ולכן שרדנו את הבבלים ואת האשורים ואת כל הכנענים, הכול היה בגלל הכתיבה. אני אומר את זה מפני שאז קל היה ליהודים להיכנס לתרבות הזרה, והם הצטיינו מיד בכל מקום, בפולין, בגרמניה, בכל מקום. זה שאחר כך הם שילמו מחיר על זה, אנחנו יודעים. אבל באותו זמן בעיקר [היהודים] הליטאים, אבל גם האחרים, נורא נבהלו והם החליטו לקבץ את היהדות ובמקום להיות דת פתוחה – בית הילל ובית שמאי וויכוחים ושיחות עם דיונים – פתאום הכול החל ללכת לפי ההלכה. ההלכה היא חרשה יחסית היא נכתבה במאה ה-16 על ידי קארו,¹⁴ ולפני זה לא היתה הלכה, היו חוקים שונים שמופיעים בתלמוד שהם כאלה וכאלה. אז הלכו והצרו את זה למשהו מאוד מוגדר, ויהודי היה מי שלא הדליק אור בשבת או כל הדברים האלה, וזה לא מה שהיהדות היתה פעם. היהדות היתה פעם איזו דרך מיוחדת להבין את האלוהות, מי שהאמין ומי שלא האמין קיבל את הגורל הזה של להיות יהודי.

[- -]

מיטל: בזמן שביקשת שתוגדר 'חסר דת' כתב מתי גולן מאמר ובו טען: 'בתוך העסק הזה מעורבת השאלה המונומנטלית אם יהדות היא דת או לאום'.¹⁵ מה אתה חושב על זה?

14 יוסף קארו, מחבר שולחן ערוך.

15 מתי גולן, 'מלחמת השחרור של קניוק', גלובס, 15.5.2011.

קניוק: אני חושב שיהודים הם עם או לאום, תלוי איך שקוראים לזה. הם היו תמיד עם. לא קראו לעצמם יהודים, אבל הם היו עם. והדת היתה הרבך הזה שהרביק בגולה, כשלא היתה להם לאומיות אחרת, כשלא נתנו להם להיות פולנים או גרמנים וכולי, אז הדת תפסה את המקום. אבל היא לא היתה האם של זה. לכן הרמב"ן אומר שדת ומלכות לא יכולות לגור בכפיפה אחת. אני חושב שקיים עם יהודי, נקרא לו עם יהודי מה אכפת לי, זה לא משנה... או עם ישראל (מפני שבתנ"ך וגם במשנה זה כל הזמן 'ישראל' או 'עם ישראל'), אבל אחר כך באה המילה 'יהודי' שזה בא מיהודה, אבל רוב העם חי בישראל לא ביהודה. לכן בן-גוריון קרא למדינה 'ישראל' לא 'יהודה'.

[- -]

מיטל: באחד המקומות אמרת שכתבתך מושפעת מאוד מן המקרא, שאתה אוהב לעיין בתנ"ך ונהנה מאוד מהסיפורים בו. תוכל להרחיב ולספר לנו על מקומו של התנ"ך בתרבות וברדת היהודית?

קניוק: התנ"ך הוא לא הדת היהודית. הם לא היו דתיים אז.
 [...] החרדים לא קוראים תנ"ך, הם קוראים את פרשת השבוע, ורוב האנשים שקוראים תנ"ך, הדתיים, הם קוראים את זה עם הפירושים, עם רש"י וזה מפני שזה הכול אפולוגטיקה. אני אוהב את התנ"ך פרופר. שירת דבורה. התנ"ך הוא לדעתי היצירה הכתובה הכי גדולה שנכתבה אי פעם. אני קורא אותו בלי פירושים, אלא אם כן אני צריך איזו מילה שאני לא יודע [...] ואני כל יום קורא בו ויש שם סיפורים הכי מדהימים. כל הטלנובלות חיוורות. תראו, תיקחו את אברהם אבינו, 'אבי האומה'. קודם כול הוא לא היה יהודי, הוא היה כנעני, הוא היה עברי. הוא הגיע מארם נהריים. אז הוא בא לארץ. היה רעב אז הוא יורד ל'אמריקה', אז זה היה מצרים. הוא בא לפרעה ואומר לו: 'אֲמַרְי־נָא אֶחָתִי אֶתְ לְמַעַן יִיטַב־לִי בְעַבְדוֹךָ וְחַיְתָה נַפְשִׁי בְגִלְדְךָ' [בראשית יב יג], אז פרעה לוקח את שרה ומה הוא עושה אֶתָּה אֲנַחְנוּ לֹא יוֹדְעִים, אבל אֲנַחְנוּ יוֹדְעִים שֶׁהוּא אַחַר כָּךְ הַחֲזִיר אֹתָהּ. זֹאת אֹמֶרְתָּ, לְהַגִּיד שֶׁהוּא אִישׁ נִפְלֵא זֶה קִשָּׁה. עֲכָשִׁיו בִּינְתִיִּים שֶׁרָה לֹא יוֹלְדֵת אִזוֹ הוּא לּוֹקַח אֶת הַגֵּר, אֶת הַשִּׁפְחָה שֶׁלָּהּ, וְהוּא אוֹהֵב אוֹתָהּ (גם אַחַר כָּךְ הוּא חֵי אֶתָּה, לְאַחַר מוֹתָהּ שֶׁל שֶׁרָה). אִז הוּא עוֹשֶׂה לָּהּ יֶלֶד וְשֶׁרָה מִקְנָאָה, אִז הוּא שׁוֹלַח אֶת הַיֶּלֶד הַזֶּה לְמוֹת בְּמִדְבָר. הַיֶּלֶד לֹא מָת, אֲבָל הוּא שׁוֹלַח אוֹתוֹ לְמוֹת. בִּינְתִיִּים יֵשׁ לוֹ רִיב עִם אֲבִימֶלֶךְ מֶלֶךְ גֵּר, שֶׁזֶה הִיָּה פְּלִישְׁתִּי, לֹא רְחוֹק מִשָּׁם, עַל בּוֹרוֹת הַמַּיִם. אִז הוּא נוֹתֵן לְאַבְימֶלֶךְ אֶת שֶׁרָה גַם כֵּן, עוֹד פֶּעַם, וְאִז כְּעֹבֵר שֶׁנָּה נוֹלֵד יִצְחָק. אִז מִי הָאֵבָא שֶׁל יִצְחָק? אֲבִימֶלֶךְ. אִז לְמָה הוּא לּוֹקַח אוֹתוֹ לְעַקְדָּה? הוּא לּוֹקַח אוֹתוֹ מִפְּנֵי שֶׁזֶה כּוֹאֵב לוֹ הַסִּיפּוֹר הַזֶּה. זֶה לֹא שֶׁהוּא

שמע קול אלוהים. אם אתם קוראים את התנ"ך כפשוטו אז יש... למשל עצת אחיתופל? אתם יודעים מה זו עצת אחיתופל?

אורן: בעצם זו היתה עצה טובה.

קניוק: היתה טובה מאוד. עכשיו, אחיתופל, אם אתם קוראים את זה בעיון אז אתם רואים שהוא היה הסבא של בת שבע, זאת שדוד חמד ושלה את אוריה החתי, בעלה, למות בקרב כדי שהוא יוכל לשכב אתה. והאימא של שלמה. הוא ראה אותה עירומה על הגג ואז הוא לוקח אותה. דוד היה בכלל פרא אדם...

[...] הוא [אחיתופל] היה היועץ של דוד, ואז הוא בוגד בדוד, הולך לאבשלום שמרד באבא שלו, והוא אומר לו תשכב עם כל פילגשי אביך על הגג שכולם יראו, זה ישפיל אותו, ואז תתנפל עליו — הוא עכשיו חלש. אז אבשלום הוא כזה יהיר, הוא רוצה עוד דעה. אז דוד שולח לו את היועץ שלו השני וחושני הארכין — שאומר לו לא, אל תעשה את זה. ואז הוא שומע בקול היועץ השני. אז הוא אמנם שוכב עם כל הפילגשים על הגג, על זה הוא לא מוותר, אבל הוא לא עושה שום דבר. ודוד הולך הלוך ושחוח הלוך ובחור לכיוון ים המלח, ומתכנן את הנקמה. ואז הוא מתגבר על אבשלום, מנצח אותו, אבל הוא לא הורג אותו מפני שהוא שולח את יואב להרוג אותו, ואז הוא כועס על יואב למה הוא הרג לו את הבן. ואז הוא גם שר שיר על 'הו אבשלום'. אלו סיפורים מדהימים אני אומר לכם — אם תראו את זה היום, תתרגמו את זה לימינו, אז כל הטלנובלות מחווירות לעומת הסיפורים האלה. דוד בא ורואה את אביגיל, שהיתה בחורה יפה. היתה לו אז כזו חבורה שהם היו לוקחים כסף מאיכרים כמו גנגסטרים שלוקחים דמי חסות. אז הוא רואה אותה והחליט לקחת אותה. הוא לוקח אותה, אז בא בעלה ובוכה, אז הוא הורג אותו. ואז הוא לוקח אותה. ואז אחרי כמה זמן הוא זורק אותה בכלל, זה לא מעניין אותו. זה אבי האומה, זה האיש. עכשיו, הוא בגד בה, הוא מכר את עצמו לפלישתים ורצה להלחם בשאול שהיה אהובו. אבל הפלישתים לא סמכו עליו, אז הוא הרג כנענים במקום. תקראו את התנ"ך כמו שהוא כתוב — זה אין דבר כזה, פשוט אין דבר כזה.

אבל המפרשים היהודים כל השנים יש להם בעיה עם האפולוגטיקה, אז הם ממציאים שדוד כתב תהילים ושכלילה הוא ישן שמונה דקות והוא כל הזמן לומד תורה כל הדברים האלה ש... הספר עצמו הוא מדהים, ואני אוהב את הסגנון הזה שאין הסברים. אני כותב בלי הסברים, אני הושפעתני נורא מהדבר הזה. אצלנו, רוב הספרות הישראלית היא ספרות שמסבירה, פסיכולוגית וככה וזה, תמיד יש הסבר. אצלי אין הסברים, אנשים עושים את הדברים ואתה צריך להחליט. אני אוהב את זה, זאת אומרת אני הושפעתני מזה משום שלא למדתי

ספרות כמו האחרים, אני באתי משומקום אז לא הושפעת ממנה שנקרא 'לשון חכמים'.

ליאור: אנחנו יודעים שעד המאה ה-19 לא עסקו היהודים בתנ"ך; הוא היה ספר נוצרי (הנוצרים עסקו בו), והציונות היא שרוממה אותו. בן-גוריון ראה בו יצירה חשובה (עד אז כאמור הוא לא היה העיקר), ותנועת העבודה הפכה אותו לטקסט מרכזי כי חבריה קראו את התנ"ך ולכאורה מצאו את השורשים שלנו בארץ. הימין אימץ אותו אחרי מלחמת ששת הימים. איני יודע כמה יודעים על כך היום.

קניוק: נכון.

ליאור: זאת אומרת שבקריאתך את התנ"ך יש משהו ישראלי מאוד. אתה קורא אותו כמו שקראו אותו בפלמ"ח, כמו שקרא בן-גוריון?

קניוק: ככה בתנועת הנוער קראנו. כשאני הייתי ילד למדנו ארבעים פרקים בתנ"ך בעל פה. התנ"ך היה ההיסטוריה שלנו, הגאוגרפיה שלנו, העבר שלנו. דיין פעם אמר 'מהתנ"ך עד הציונות לא היה שום דבר'.

ליאור: מהתנ"ך עד הפלמ"ח.

קניוק: כן. הציונות רצתה למחוק את הגלות וזה [התנ"ך] עזר להם, מפני שאם אתה צאצא של דוד או של שאול או של כל החבורה הזאת של דבורה, אתה עומד על רגליים [מוצקות], על אדמה טובה. למשל וינגייט, שהיה אנגלי, כל המלחמות שהוא ארגן שם בצפון היו לפי התנ"ך. הוא היה הולך עם התנ"ך ביד אומר פה סיסרא עשה ככה, ופה ברק בן אבינועם עשה ככה והוא ניצח עם זה, והחבר'ה נורא התפעלו מזה, מפני שאנחנו לא ידענו... למשל כשאני הייתי ילד לא ידענו לא תלמוד לא משנה ולא שום דבר. ידענו תנ"ך וספרות מודרנית, אבל לא למדנו בבא מציעא¹⁶ וכל זה. עד היום אני לא יודע טוב תלמוד.

ליאור: אבל השאלה היא כזו: הרי התנ"ך נותן לנו את הזכות ההיסטורית שלנו על הארץ, ובעצם זה הוא הסיפור של הציונות. גם הימין הישראלי ישב ביהודה ובשומרון אחרי מלחמת ששת הימים לא מטעמים דתיים אלא מטעמים לאומיים, כי הוא אמר הנה פה מעלה הלבונה ופה שילה, העניין הוא...

16 בבא מציעא (בארמית: השער האמצעי) – המסכת השנייה בסדר נזיקין במשנה.

קניוק: נכון. אבל שים לב איפה הציונות התיישבה. תנועת העבודה איפה היא התיישבה? באזור הפלישתי. היא לא ישבה בירושלים. בן-גוריון לא עניין אותו ירושלים, ומפא"י לא עניין אותם. תנועת העבודה היתה פה [בתל אביב]. אפילו האצ"ל, מצודת זאב היתה פה [תל אביב]. כל הציונות היתה לאורך החוף. עכשיו מה זה החוף? זה היה של הפלשתים. פה לא היו עברים. חיפה, תל אביב. עכשיו, תל אביב זה מקום שידוע ש[לאורך ההיסטוריה] אף פעם כמעט (אולי לפני חמישים, אלף שנה) לא היה פה [שום דבר]. זאת אומרת, מבחינת מזג אוויר זה [המקום] הכי גרוע בכל אזור החוף. בין יפו לירקון. הם גם לא התיישבו במקום שיש יהודים [יהודי 'היישוב הישן']. הם לא התיישבו בחברון, הם לא התיישבו בירושלים, לא התיישבו בשכם. למה? לא, לא. המקום היחידי שהציונים כן רצו לשבת זה הגליל, מפני ששם היהודים עוד היו עד המאה השמינית והיה כל הסיפור עם... אני חושב שהם היו זקוקים לקשר הזה, הם היו זקוקים לתנ"ך. היום לא זקוקים לו, היום יש להם אינטרנט, מה הם צריכים תנ"ך?

ליאור: אבל גם הימין הישראלי היום מיישב את השטחים מטעמים ציוניים ולא מטעמים דתיים. התפיסה שלנו שההתיישבות בשטחים נעשית מטעמים דתיים מוטעית. שהרי מה עשה הימין? הוא למד מתנועת העבודה, ובעצם שעתק אותה, וכעת השמאל משועתק גם מבחינה ממסדית... בעצם כל הממסד הישראלי היום הוא ימין, בביורוקרטיה, באדמיניסטרציה ועוד, והימין אימץ את הקונספט של השמאל לקרוא את התנ"ך ולהתיישב כמו שעשה השמאל...

קניוק: כן, אבל הם באו להתיישב כשהצבא מגן עליהם. אנחנו התיישבנו בלי צבא. זאת אומרת, הם נהיו פלמ"ח אקסטרה כזה, הם נהיו – הם רצו להיות כמו החברה שבנו את חניתה או את תל עמל או את רביבים, אבל אלה ישבו שם לברם, בנקודות בודדות...

ליאור: אבל מפלגת העבודה והקיבוץ המאוחד תמכו בהם.

קניוק: בהתחלה כן, אבל לא כ... במפעל ההתיישבות הם תמכו בארץ ישראל השלמה, אבל היתה להם בעיה עם זה, נכון.

ליאור: מאחר שאתה סופר, אתה רואה בתנ"ך יצירת ספרות נפלאה. בן-גוריון ראה בתנ"ך מסמך היסטורי והיה אובססיבי בנוגע לתנ"ך. הוא כתב מאמר, ארגן את חידון התנ"ך ועוד. עם הזמן אימץ זאת גם הימין. מה דעתך על השימוש הפוליטי שנעשה בתנ"ך?

קניוק: אני מודה ומתוודה שאני עדיין חושב על התנ"ך כבסיס שלי. תראו, אילו לא היה התנ"ך, לא היה הקשר הזה. אימא שלי הגיעה [לארץ] ב-1910.

זאת אומרת לפני 102 שנים. 102 שנים זה לא כל כך הרבה. ישבנו אלף שנים בפולין. אז מה הקשר שלי לארץ הזאת? הוא כן בגלל גדעון וכן בגלל דבורה וכן בגלל דוד וכן בגלל שאול וכן בגלל כל הרברים האלה, מפני שזה חלק מהתרבות שלי, זה חלק מההיסטוריה שלי. אפילו אם זה לא הכול היסטורי. זה לא הכול [היסטורי], למשל סיפורי הבריאה, הם רובם נלקחו מבבל, אבל היהודים הוסיפו לזה, העברים הוסיפו לזה את העניין 'ואמר יהי אור', זאת אומרת להשתמש במילה. אין דבר כזה בשום מקום בשום חברה אלילית אחרת שאלוהים בורא במילה. המילה היתה תמיד חשובה. יוחנן בכרית החדשה אומר 'בראשית היתה המילה'. ודבר שני, אנחנו לא בנינו. אמרתי לכם קודם, אנחנו ישבנו וכתבנו, זה העם שלנו, זה מה שהוא עשה. גם באירופה, גם כשהוא היה מוכה. הרי שחטו את היהודים לאורך הריין ב-1096.¹⁷ שם היה רש"י קודם. שחטו את כולם והם חזרו. כל הזמן הם חזרו. לנירנברג הם חזרו 48 פעם. זה עם מיוחד במינו.

קודם כול העברים עזבו את השפה שלהם ועברו לארמית. מה זו היתה ארמית? זו היתה האנגלית של התקופה. אז התרבות כבר כתובה בארמית. למה? מה רע בעברית? היתה להם שפה כזאת יפה. אז אנחנו חזרנו לעברית והחיינו אותה. עכשיו היא נהרסת מפני שאנשים כבר לא יודעים עברית. כשעשו את המיני-סדרה הזאת 'נבלות' אז ישבתי שם עם אחד השחקנים הצעירים ושמעו אותי מדבר עם הבמאי. הוא [הבמאי] רצה שבסוף הסדרה יראו אותי כיוון שרואים אותי בהתחלה. הצעתי לו שאני אשיר את 'שורו הביטו וראו'. תמיד בעליות לקרקע היה שר את זה אברהם הרצפלד. אז הוא [אחד השחקנים] שואל אותי מה זה 'שורו'? אמרתי לו שורו זה תראו... ואז הוא שואל אותי מה זה 'וראו'? הוא לא שמע אף פעם את 'וראו'. זאת אומרת, הוא לא הבין את זה. הבחור גמר גימנסיה פה! הוא שחקן בתאטרון.

[...] אמי היתה דור ראשון שלמד רק בעברית. אני הייתי דור שני שלמד רק בעברית. לא היה קודם דבר כזה. אז בטח שהתנ"ך בשבילי הוא גם אב ואם. השפה שלי. אני אוהב את השפה הזאת, אני אוהב את הצלצול הזה. אז אני מסתכל היום מסביב ואני לא מרגיש שייך יותר.

[- - -]

17 הכוונה למאורעות תתנ"ו, אז טבחו ביהודים ברחבי אירופה, בטורקיה, בסוריה, בלבנון ובארץ ישראל במסע הצלב הראשון. בייחוד בערי עמק הריין העמידו הנוצרים לפני היהודים את הבָּרָרָה בין טבילה למוות. רבים מהיהודים בחרו למוות על קידוש השם.

כשביאליק קרא לי יורם (הוא היה הסנדק שלי) אמי נבהלה קצת. היא אמרה לו 'מה זה יורם? איזה שם זה?' אז הוא אמר 'יורם היה מלך רע כל הימים' זאת אומרת לא סתם רע הוא היה נורא ואיום. ואז היו שמות כמו רחבעם וירבעם ואבנר בן נר וכל מיני שמות מההפטרה כאלה. הדור שלי היו לו שמות כאלה משום שרצו באמת לחזור לתנ"ך, רצו לחזור לכל המלכים הרעים האלה מפני שהיינו זקוקים ל... זה כמו ש... אני אפילו חושב שהסיפורים של העלייה הראשונה והשנייה היו יכולים להיות סרטים מדהימים. מה שהיה עם השומר ועם ניל"י ועם זיכרון יעקב וראשון לציון ומה שהיה אחר כך ביישובים שעלו... (אבל היום) אף אחד לא מתעסק בזה, אף אחד לא כותב על זה, לא עוסקים בזה, אנחנו מנותקים היום לא רק מהעבר הרחוק אלא גם מהעבר הקרוב, זה שאני הייתי בו, וזה חסר לי.

[- -]

ליאור: מצד אחד אתה מותח ביקורת על התרבות העכשווית וכותב שהיום האיזשה היא כמו אנקול של בשר בשוק. מצד אחר אתה מספר בתש"ח על זונות ועל ערבי שהרביצו לו ברחוב ועל שתייה בברים וכיוצא באלה. אתה מתאר תיאור ריאליסטי מאוד את החיים ב-1948, מספר על החבר'ה, על ההווי שהיה לכם, על 'ארי שם ברוי' ששכב עם זונות והלך פה והרביץ להוא וכדומה, ונראה שהחיים הם אותם חיים. אם כך, האם 'מה שהיה הוא שיהיה', כמו שכתב קהלת או שאכן השתנה דבר מה מאז ועד היום? מה בעצם השתנה בין 1948 ל-2012? האם התרבות השתנתה או רק האתוס של האליטה השתנה?

קניוק: העם התחלף. תראה איפה העם. היה פה עם של פריצים מאירופה ומתימן שנוקקו מאוד למולדת, הרגישו שהם רוצים מולדת. הם באו הנה וחיו חיים איומים. אימא שלי, כשגדלה [כשעלתה לארץ ב-1910] תל אביב היתה בת שנה. לא היו מים, לא היה כלום. ובשנות החמישים הראשונות, משנת 1948, שילשנו את האוכלוסייה בארץ. תחשוב — היינו 60,000 ופתאום היינו שני מיליון ומשהו. זאת אומרת, קלטנו פי שלושה או פי שניים וחצי יותר אנשים משהיו פה. וזה בתקופת צנע. אז היה איזה אתוס כזה, היה משהו שנמשך מההורים שלי ומהסבא שלי, שבא מאורסה, אלי. אבל הבנות שלי כבר לא שם. אני לא יודע איך להסביר את זה. אני לא מכיר אף חברה בעולם שיש בה נתק כזה מהעבר של לפני חמישים-שישים שנים ליום. בצרפת נכון שהשירים האמריקאיים יותר פופולריים, אבל עדיין שרים שירים צרפתיים. אני יושב מול המחשב ושר שירים ישראלים שאני אוהב לשיר, אתם יודעים, כל השירים האלה שגדלתי עליהם, אבל בשביל זה אני צריך את המחשב מפני שמי ישיר לי אותם? מי ישיר לי אותם?

ליאור: בעצם אתה טוען שאין מסורת.

קניוק: היא נקרעה באמצע.

מיטל: אין המשכיות.

קניוק: אין המשכיות.

אורן: אני חושב שיש אפילו מין איבה כלפי המסורת שאתה מתאר.

קניוק: נכון, צוחקים מזה.

[...]

מיטל: אתה מאוכזב מהחברה הישראלית של היום? מה היית משנה פה?

קניוק: אני לא יודע אם המילה היא 'מאוכזב'... מה, אני זקן, מה אכפת לי, אני לא אהיה פה עוד הרבה. אבל זה לא שאני מאוכזב, אני לא יכול לחיות במקום אחר, ומצד שני קשה לי לחיות פה היום. אני חי פה בתוך הנקניק הזה שנקרא 'מדינת תל אביב' וזה... מה יהיה פה? אני לא יודע.

תקראו מה שכתוב בתורת המלך – שמותר להרוג גוי גם אם הוא צדיק. אם היו כותבים היום על יהודים דבר כזה כל מדינת ישראל היתה קמה וצועקת, ופתאום מקבלים את זה בסדר, מותר להרוג גויים ומותר להרוג גויים טובים ומותר להרוג גויי צדק, אז אנחנו מדינה אחרת היום. אנחנו לא אותה מדינה שאני מכיר.

אורן: מה דעתך על סוגיית הגיוס של בחורי הישיבות? בזמן האחרון עוסקים בנושא הזה רבות. מצד אחד הציבור רוצה לגייס את בחורי הישיבות, ומצד אחר נראה שכבר עכשיו הצבא מאמץ יותר ויותר סממנים דתיים, פחות חילוניים – ממלכתיים, שזורים מאוד לתרבות שאתה השתייכת אליה. קודם הרב הצבאי מקבל עליו תפקידים של קצין חינוך ראשי, ואחר כך זה כבר לא ברור מאליו שמותר לשמוע חיילות שרות. לפני כמה שנים האירועים האלה היו נראים מגוחכים. האם גיוסם של בחורי ישיבות לא יחמיר את המגמה הזאת?

קניוק: טוב, הרמטכ"ל הזה רצה לשנות את 'יזכור עם ישראל' ל'יזכור אלוהי ישראל' על הנופלים. מזלנו שמספיק משפחות שכולות קמו לצעוק על זה, מפני שאף אחד לא מת בשביל אלוהים ואלוהים לא עזר לאף אחד למות או לחיות, אלא זה יזכור עם ישראל. אז זה נכון, מה אני אעשה, הדרת נשים, מתי זה היה פה? אפילו אצל הדתיים, לא החרדים, בבני עקיבא הם היו רוקדים בנות ובנים

יחד והיו הולכים יחד והקימו קיבוצים יחד והיום הם כולם מתחרד"לים. עכשיו, לגבי גיוס החרדים אני לא יודע. [...] תראו, בתנאים הישראליים של היום אי אפשר לגייס חרדים בצורה שמגייסים את האחרים. למה? כי זה אומר שהצבא יצטרך להיות בר"ץ, לא רק כשרות וכל מיני דברים שאי אפשר יהיה לעמוד בהם. מה שכן, יש חרדים שמתגייסים למודיעין או לכל מיני דברים כאלה שהם טובים מאוד בהם משום שהם למדו תלמוד. אלה שיכולים להתגייס, לא לשריון וזה, אלא לתפקידים כאלה, זה מאה אחוז. אבל השאר צריכים ללכת לעבוד. זה לא ייתכן שהם לא יעשו שירות לאומי אמתי של שנתיים ולא יעבדו למחייתם. אנחנו לא יכולים עוד לפרנס אותם. יש היום... זה עולה לנו הון תועפות. גם הם וגם המתנחלים יחד זה רוב התקציב של המדינה. אבל אני לא חושב שאפשר להכניס אותם לגולני משום שבנו פה כבר... תראו, היום רבנים מנהלים את הצבא. זה לא ייאמן מה שקורה. אז בחיל אוויר זה עוד לא קורה, בשייטת 13 זה לא קורה, במקומות שהם מאוד רגישים זה לא קורה, אבל בצבא עצמו... מגייסים המון רוסים שהם לא יהודים. צריכים אותם אז הם מייחדים אותם בשביל הצבא ואז מעזיבים אותם מהיהדות. הם עושים מהיהדות איזה מסחר כזה, אני משתגע. מה שהם עושים ליהדות היום, הרבנים בעיקר, בחמישים השנים האחרונות, זה הרס היהדות. הם הולכים נגד היהדות. הם הורסים את היהדות. מפני שהיהדות היא לא כזאת, היא לא עוסקת ב'אם צריך להתוך נייר טואלט לפני שבת ולהכין אותה...' מה, נו באמת! ולא 'אסור להדליק חשמל', זה הרי עיוות נורא של כל ה... אסור היה להדליק אש בשבת משום שלא רצו שהעבדים ישפשו עצים או משהו. אז היום החוקה היהודית, ההלכה היהודית שהשתלטה עלינו. למה מים מינרליים מאיטליה הם מוכשרים? מה זה נקרא 'להכשיר מים'? זה לתת לאיזה 400 רבנים לשבת באיטליה לקבל משכורת והם מסתכלים שלא יכניסו חזיר לתוך הבקבוק הזה.

אורן: באחד המאמרים כתבת שהדת היהודית כופרת בערכי מגילת העצמאות. למה התכוונת?

קניוק: תקראו את מגילת העצמאות. מדובר שמה שלא תהיה הפרדה, שיהיה שוויון זכויות לכל אדם באשר הוא אדם, ללא הבדל מין, דת וכולי. תראו, מגילת העצמאות היא יצירת מופת. יש לי אותה על המחשב ככה שאני תמיד אראה אותה.

אבל אז בן-גוריון עשה שתי שגיאות. אחת, הוא פחד מטבנקין אז הוא לא רצה להכניס את מפ"ם לממשלה הראשונה שלו, אז הוא לקח את הרב של הפועל המזרחי, שהיה מאוד מתון כזה. אז הרב אמר לו 'עזוב עכשיו את החוקה.

חכה עם החוקה'. במגילת העצמאות כתוב שתוך כחמישה חודשים צריך לכונן חוקה. אז הוא ויתר בעניין הזה. אחר כך בא אליו 'החזון איש' ואמר לו שכל תלמידי הישיבה מתו בשואה ויש 400 אז שייתן להם ללמוד (במקום להתגייס). היום זה מיליון ומשהו.¹⁸

אבל חוץ מזה, אני לא יודע איך מתקנים את זה. צריכה להיות פה מהפכה, איזושהי מהפכה של החילונים נגד הכפייה הדתית. צריך לעשות מה שאני עשיתי — להוציא את הדת מן המדינה.

מיטל: בקשתך ממשרד הפנים היתה עניין אישי בלבד או שגם רצית לשמש דוגמה לאחרים שיבואו בעקבותיך ויצעקו את אותה צעקה ויגידו די?

קניוק: אחרי שעשיתי את זה המון צעירים וגם לא צעירים רצו. אבל אז הם תפסו את מה שהם עשו. כשבאתי אני, ישבה מולי אחת עם ציפורניים כאלה, עם ריסים כאלה, והיא אמרה לי 'אתה בוגד ואתה זה...' אמרתי לה 'בסדר, אני בוגד ואני כל זה'. היא אמרה לי 'אתה יכול להתאסלם, אתה יכול להתנצר, אבל אתה לא יכול לא להיות יהודי'. אמרתי לה 'תני לי את זה בכתב', הלכתי לבית המשפט. השופט של בית המשפט המחוזי כנראה חיכה לי שלושים שנים והוא נתן פסק דין שהוא מדהים. אבל לא מקבלים את זה כתקדים, מפני שבינתיים הם תפסו מה הם עשו — שמישהו הצליח להיות בלאום היהודי בלי להיות בדת היהודית, שעד היום זה קורה רק לילדים כמו הנכד שלי, שהוא נולד לא יהודי. אז עכשיו יש כמה מאות שמנסים.

מיטל: לו יכולת לבחור בסעיף אחר מה היית רוצה שיציינו בתעודת הזהות במקום הדת?

קניוק: קודם כול בתעודת זהות לא כתוב שום דבר, יש רק כוכביות. בספר הבוחרים או בספר התושבים כתוב עלי שאני בן הלאום היהודי ללא דת. כתוב. אבל זה לא מופיע בתעודה מפני שבזמנו שינו את התעודה והכוכביות האלה אומרות להם — זה ערבי זה יהודי זה לא... עכשיו למשל החליטו לגבי הרבנים (הרפורמים). אז בסדר, נניח רב רפורמי ירצה לחתן. איך הוא יכול לחתן? היום יהודי רפורמי מאמריקה לא יכול להתחתן עם יהודי בארץ. לא נותנים להם. אז האם זה ילך הלאה? מפני שבינתיים אנחנו מאבדים שני שלישים מהעם הזה לאט-לאט. מפני שהיהודים האמריקאים ברובם הגדול וגם הצרפתים הם לא יהודים אורתודוקסים.

18 ה'מיליון ומשהו' — לשון הגזמה. בפועל אין מתגייסים היום בהסדר 'תורתו אומנותו' כמה עשרות אלפי בני ישיבות.

אורן: לפני כמה ימים דיבר היועץ המשפטי לממשלה על כוונתה של הממשלה לממן רבנים שלא מהזרם האורתודוקסי. אני מניח שאתה תומך בצעד הזה.

קניוק: אני מדבר על זה, אבל זה לא אומר כלום. זה יפה, אבל מה יעשו הרבנים האלה אם ירצו לחתן? הם לא יכולים לחתן. זה צעד יוצא מן הכלל, אבל הוא כאילו נוגע בנקודה, אבל לא עובר אותה. הרבנים הרפורמים והקונסרבטיבים יקבלו משכורת מהממשלה. אבל מה הם יעשו אתה?

אורן: היית רוצה שהקהילות הרפורמיות ימלאו תפקיד מרכזי בחברה הישראלית?

קניוק: הלוואי, הלוואי. הן מתקדמות והן מודרניות ויש להן דת אחרת לגמרי, הרבה יותר מעניינת, הרבה יותר חזקה...

מיטל: והיא אינה ממדרת...

קניוק: היא לא ממדרת, לא מה פתאום. אני ואשתי היינו יכולים עכשיו להתחתן שם בחתונה דתית כזו (היא לא יהודייה). אז הרב היה אומר 'אני מחתן את יורם קניוק היהודי עם אישה שהיא נוצרייה'. מה זה חשוב? לדוד המלך היתה אימא לא יהודייה ולמשה בטח ולכולם היו. בתנ"ך אין דבר כזה. למשל אומרים יצחק בן אברהם ואברהם בן נחור ויעקב בן יצחק לא בן שרה וכו', זאת אומרת היה גם זה וגם זה. העניין הזה של כל היחס לנשים בדת היהודית הוא דבר נורא ואיום. כל יום הוא צריך להגיד 'ברוך שלא עשני אישה' ואישה לא נאה לדבר אתה וזה פשע לשוחח אתה. אין דת כזו בעולם. אולי המוסלמים גם כן. [...] בנצרות אישה יש לה מעמד וגם אצלנו. הנה תראה דבורה היתה חזקה וגם אימא של שמואל היתה חזקה ונעמי ורות כל הנשים האלה בתנ"ך הן חזקות מאוד והיה להן מעמד נורא חזק. ביהדות אחר כך שינו את זה. זו דת אנטי-נשית בצורה מוחלטת. זה נורא.

אורן: אבל היהודים האורתודוקסים, המתנגדים לרפורמים, טוענים כנגדם שבעצם הם מובילים להיטמעות של היהודים בקהילה הלא יהודית, בייחוד בחו"ל, ובסופו של דבר בתוך כמה שנים יהודים רבים כבר לא יראו עצמם יהודים.

קניוק: אז בוא רגע ניכנס להיסטוריה. היינו, היהודים היו 12 אחוזים מהאימפריה הרומית. זאת אומרת היינו צריכים להיות עם של 400 מיליון. לאן הם הלכו כולם בזמן שהאורתודוקסים שלטו? הם עזבו את היהדות והתחתנו עם נוצריות או עם נוצרים. זאת אומרת שהאורתודוקסיה לא הגנה מפני התבוללות. האורתודוקסיה לא הצילה את העם מהתבוללות וגם לא צריכה להציל. אם מישוהו רוצה לא

להיות יהודי שלא יהיה יהודי. אבל זה שקר וכזב שזה ככה. באמריקה אמנם יש התבוללות, אבל יש גם המון חזרה ליהדות ויש זוגות של יהודים ולא יהודים שהתחתנו יחד והם דווקא עוברים לצד היהודי (לא של האורתודוקסיה). למה בנוטיי, שנולדו בארץ לאב יהודי לא נקראו לצבא? הן התנדבו לצבא, הן שירתו, הן לא נקראו. הן התנדבו ושירתו. אבל הן לא היו צריכות לעשות זאת משום שמה פתאום, אישה זרה גויה? כל היחס לנשים... תקראו בבקשה קצת על הנשים ביהדות. זה נורא ואיום. כשנודע הסיפור הזה טלפנה אליי אישה מבני ברק. היה לה קול נורא יפה, מה אני אגיד לכם. והיא אמרה שהיא בת שלושים, יש לה חמישה ילדים, חיה בבני ברק, נולדה בבני ברק, הוריה נולדו בבני ברק, סביה וכולי, והיא שמעה בבית הכנסת שמדברים עליי. עכשיו, להן, לנשים, מותר לקרוא עיתונות חילונית. לגברים לא. אז היא קראה בעיתונות החילונית את הסיפור הזה עליי. ואז היא התחילה להתעניין. פתאום היא גילתה, כשאני דיברתי, שהרמב"ם עבד ורש"י עבד וכולם עבדו, כלומר זה לא היה... המתפרנס מרבנות זה היה פשע. כתוב 'שנא את הרבנות ואהב את המלאכה'. זאת אומרת הרבנות היתה תמיד תוספת, היא לא היתה מקצוע שאתה צריך להתפרנס ממנו. אז היא אומרת שיש לה חמישה ילדים, היא מפרנסת את בעלה שלומד בכולל, מתייחס אליה כמו כלבה...

אורן: זה מה שהיא אמרה?

קניוק: כן. היא אומרת 'אני שפחה, אבל לאן אני אלך? אני לא יודעת מתמטיקה, אני לא יודעת חשבון, לא יודעת אנגלית, יש לי חמישה ילדים, אני צריכה לפרנס משפחה, בעלי לא עובד'. ואני פתאום ישבתי בשיחה הזאת וחשבתי כמה היא מסכנה. היא אומרת 'כולנו שפחות. אני צריכה לקבל את בעלי שכל היום יושב ומבלבל את המוח, חוזר הביתה, אני צריכה להיות שפחה שלו, לקבל אותו, להוריד לו את המעיל, לבשל לו, לשרת אותו והוא עוד גוער בי, אומר לי למה המלח עומד בצד ימין ולא בצד שמאל'. אני אומר עכשיו מה שהיא אמרה לי. אני דיברתי עם חברה שלי שהיא דתייה מאוד, והיא אישרה את כל הדברים האלה. היא אמרה 'נכון, נשים בדת היהודית הן שפחות. הן שפחות! אין להן שום זכויות, הן לא יכולות להעיד, הן לא יכולות שום דבר לעשות'.

אורן: אולי פתרון חלקי טמון בלימודי הליבה? ייתכן שהם יפתרו מקצת הבעיה.

קניוק: הם פוחדים מזה. הם לא רוצים.

ליאור: מדובר על האוכלוסייה האורתודוקסית-חרדית. החברה הדתית-לאומית, בייחוד בימינו, פתוחה מאוד, והנשים בה נמצאות במעמד שונה לחלוטין.

קניוק: זה נכון, אבל הן עדיין שפחות. קודם כול דיברתי על החרדים. אני הייתי באיכילוב לפני חודשיים, הייתי צריך לתת תעודת זהות בשביל לקבל משהו, ולפני עמדה אישה ערבייה כזו עם כל הגלבייה והפתח פה [מצביע על העיניים]. פתאום אני רואה שהיא חותמת; עמדתי מאחוריה, והיא כתבה 'דבורה בת יוסף'. היא היתה יהודייה. היא נראית טליבאנית! אז לאן זה מוליך? אני לא יודע.

אורן: מתחילה להתגבש עכשיו מגמת שינוי כלשהי בקהילה החרדית. אני חושב שהרב חיים אמסלם מייצג אותה – תמיכה בגיוס חרדים, בלימודי ליבה וכיוצא בזה.

קניוק: הוא יוצא מן הכלל אמסלם הזה. הוא באמת יוצא מן הכלל, אבל הוא קול בודד.

אורן: אתה חושב שלא תהיה לו תמיכה בהציבור החרדי?

קניוק: לא. אתם יודעים מה, אולי. אני לא רוצה להתנבא, הלוואי שתהיה לו. הוא אדם מלומד, אדם שעומד על דעותיו, יש לו דעות מאוד פתוחות, הוא באמת לא קיצוני. מישהו שאני מכיר דיבר אתו, שלי 'יחימוביץ', שהוא מאוד רוצה להיכנס לפוליטיקה, אבל לא ייתנו לו...

אורן: לא הבנתי את הקשר לשלי 'יחימוביץ'.

קניוק: דיברנו על הנושא הזה, והיא פגשה אותו [את הרב אמסלם] כמה פעמים לשיחות. הוא נורא הרשים אותה.

[- -]

ליאור: האם החברה הישראלית אכן השתנתה? לפני שישים שנה... רצחו את ארלוזורוב, היתה שנאה בין הקיבוץ המאוחד לאיחוד, היתה פה חברה אידאולוגית עם כה הרבה 'אנטי', עם שנאה רבה כל כך בין הימין לשמאל... האם משהו השתנה? האם החברה הישראלית היום באמת טובה פחות מפעם?

קניוק: שאלה טובה. אני לא יודע. אני חושב שכן. אני חושב שהיא יותר גרועה היום, מפני שאין לה בכלל מכנה משותף. פעם כן היה מכנה משותף. קודם כול, היתה חמלה. שנית, היתה תחושה שאתה חייב משהו לחברה, לא משנה אם אתה ימין או שמאל. זאת אומרת היתה איזו אמונה במשהו משותף, אבל מה זה בדיוק היה אינני יודע, אני רק יודע שכשמדברים היום על השנאה [שהיתה אז] בין ימין לשמאל, ואני הייתי אז בעניינים וכבר הייתי מבוגר – ילד מבוגר, זה היה יותר אידאולוגי מאשר מעשי. זאת אומרת, אני הייתי מאוהב בילדה בית"רית.

שמה היה רות הוליצקי. היא היתה היחידה בבית"ר בכל בית הספר שלי. היתה בלונדינית עם עיניים כחולות יפהפיה. ואביה היה רוויזיוניסט כזה שכתב ושישב בחדר סגור. והיא לקחה אותי למצודת זאב כשעוד לא גמרו לבנות אותה. אבל יכולנו להיות חברים. בין 'השומר הצעיר' ל'אחדות העבודה' היה ויכוח נורא, אבל עדין היו יכולים להיות חברים. היתה תקופה של שנה אחת שהיו הקיבוצים עם העניין הזה... אבל זה היה שייך לרגע אחד בהיסטוריה הישראלית. תראו, אף פעם לא היה מאה אחוז טוב. אני לא אומר את זה. אבל למפא"י היה שכל ולימין לא היה שכל. השכל של מפא"י היה שהחיים הם מורכבים ואין אמת מוחלטת וצריך ללכת לפי איזשהו פרגמטיזם. למצוא את הדרך. אבל יחד עם זה היה פה הפער בין עוני לעושר הכי נמוך בעולם, אל תשכחו, עד 1977. היום הפער הוא הכי גדול. כשברל כצנלסון ייסד את ההסתדרות, דבר ראשון הוא ייסד את קופת חולים, דבר שני הוא ייסד את 'עם עובד' שיהיה מה לקרוא, דבר שלישי הוא ייסד את דבר. רק אז הוא ייסד את חברת העובדים. הרעיון הזה שאתה צריך בריאות... עכשיו אני הולך לבתי חולים הרבה מאוד לצערי הרב, והם באמת עושים עבודת קודש, אבל באיזה תנאים הם עובדים? אף אחד לא נותן להם כלום. יש לי חבר שהוא משתיל לב, הוא ראש המחלקה להשתלת לב בתל השומר ומנתח לב. מרוויח 20,000 שקל לחודש, והוא יכול להרוויח את זה ביום אחד באמריקה מפני שהוא ממש משתיל בעל שם בין-לאומי. הוא לא יכול לעבוד עבודה צדדית משום שיש חולים שמחכים. אין מדינה בעולם [המערב] שיש לה אחוז כזה [נמוך] של נכונות לתת איברים. אין דבר כזה, אין בשום מקום בעולם דבר כזה. זאת אומרת, עד שמשיגים פה לב או כליה הנשמה יוצאת. למה? וזה לא דווקא רק הדתיים או החרדים. החברה הישראלית נהיתה מאוד-מאוד פגנית כזו. זאת אומרת [שיש המאמינים ש]היתה תחיית המתים. הם לא ראו איך מת נראה אחרי שנה. הוא נראה כמו אבק. מה זה הדבר הזה?

מיטל: האם המחאה החברתית שהיתה פה בקיץ החמיצה משהו לדעתך? נשמעת ביקורת רבה כלפי מי שהנהיג אותה.

קניוק: תראי, אני אמרתי להם מההתחלה, הייתי כל הזמן מקורב אליהם משום שזה היה פה.¹⁹ והייתי יושב אתם ואמרתי להם 'אם לא תעשו את זה יותר פוליטי (לא מפלגתי אלא פוליטי) ולא תגידו שצריך להחליף את הממשלה, זה לא יעבוד'. היו שם שתיים: סתיו ודפני. דפני לא רצתה, אבל סתיו כן רצתה. גם שמולי, שהוא כל הזמן מתחנף לראש הממשלה, יש לו יותר תכניות פוליטיות.

19 קניוק גר ליד שדרות רוטשילד.

אבל דפני היתה כריזמטית מאוד, והיא לא הסכימה. ישבתי אִתָּה שעות, אמרתי לה 'תראי, מה זה צדק חברתי? אתם צדק חברתי שמחפש עם, מפני שאין לכם עם. אתם צריכים את העם שירצה צדק חברתי. בשביל זה אתם צריכים להגיד משהו ברור'. הם לא רצו. עכשיו הם מנסים להחיות את זה מחדש הקיץ. זה יהיה אחרת, זה יהיה יותר פוליטי...

מיטל: אתה חושב שבזמן המחאה היו מגזרים מסוימים שהלכו לאיבוד, שלא השמיעו את קולם והיה צריך לצרף אותם למחאה? או שהיו עוולות חברתיות שלא דובר עליהן במחאה הזאת? האם אנו צריכים להתמקד רק במחירי הדירות ובצעירים שרוצים לקנות דירה?

קניוק: למה צעירים? אני זקן בן 82 שגר בדירה שכורה. אני צריך לעבוד למחייתי בגיל 82. למה? מפני שעבדתי כל חיי בכתיבה לא קניתי דירה כשאפשר היה, והיום אני חי בשכירות ומשלם 6,500 שקל לחודש. אני מרוויח 2,400 מביטוח לאומי ואני צריך לעבוד. אני עובד כל הזמן. מרוויח כסף. ואם אני אהיה חולה? וגם זה, כמה אני מרוויח? אז יצא עכשיו הספר תש"ח באיטליה אז קיבלתי... העניין הוא שהבעיה פה היא בכל המערכת – תראו, הממונה על ההגבלים אישר ל'צומת ספרים' להיות קרטל שהוא גם מדפיס ספרים וגם מוכר ספרים, אז 'סטימצקי' הלכו בעקבותיהם. אז אני מוציא ספר תש"ח 80,000 איש קנו אותו, זאת אומרת מאתיים או 300 אלף איש קראו אותו, ואני מרוויח בערך שקל וחצי-שני שקלים על כל עותק. ו'סטימצקי' מרוויחים שמונה או תשעה שקלים על זה. למה? משום שהם מניחים אותו על האצטבה? זה בסדר? לא.

ליאור: בעבר זה לא היה כך?

קניוק: לא. אף פעם לא היה דבר כזה.

ליאור: איך זה קרה שסופר מרוויח מעט כל כך?

קניוק: הממונה על ההגבלים פה בארץ נתן להם את האישור לפני שמונה או תשע שנים. אחר כך באה השנייה שהחליפה אותו ועשתה להם גם יחסי ציבור. אני הייתי בכנסת ונלחמתי. אני ארבע שנים מנסה לכוונן את החוק הצרפתי ולא מצליח. [...] החוק הצרפתי הוא חוק שקיים כמעט בכל אירופה. שנה ראשונה אסור לעשות מבצעים אלא אם כן זה חג או משהו כזה. דבר שני, לא ייתכן שמוציא לאור שמוציא ספר, מדפיס אותו, קונה נייר וצריך לערוך אותו ולהגיה אותו, ייתן שמונים אחוזים מערך הספר לחנויות האלה. מה שנשאר לו זה בין

עשרים לשלושים אחוז. מזה הוא צריך לשלם לסופרים, למגיהים, לעורכים וכולי. זה חוק, ואתה לא יכול לעשות שום דבר בעניין הזה.

ליאור: אז כמה זה צריך להיות חמישים-חמישים?

קניוק: לא יודע, אבל זה צריך להיות יותר. תראו, לי יש 25 אחוז, אני מקבל 25 אחוז נדמה לי או שלושים אחוז על ספר. אבל 25 אחוז ממה? זה מהעשרה שקלים שנשארים. אבל עזוב את זה, זה לא מעניין אף אחד, זה לא תפס תאוצה מפני שספרות היא לא כל כך... אבל מה קורה, למה פועלי חברת החשמל מרוויחים כל כך הרבה? למה פועלי הנמלים יכולים להרוויח (כל כך הרבה)? למה גליה מאור תקבל עכשיו שלוש שנים שלושה מיליון שקל לשנה כדי לא לעבוד? תסביר לי. מה היא עשתה? מה היא תרמה לחברה?

אורן: הצהרת בעבר שאתה תומך בשלי יחימוביץ'. אתה יכול להסביר מדוע? אתה חושב שהיא תוכל לשנות את מצב הדברים?

קניוק: אני מקווה. היא הכי קרובה לתנועת העבודה, מה שהיתה. אני לא לגמרי מסכים אתה בכל דבר, אבל בסך הכול היא מייצגת את העמדה שהייתי רוצה שתשלוט בארץ. כמו שוודיה או נורווגיה, שנהיה מן סוציאל-דמוקרטיה מעורבת עם קפיטליזם, אבל לא חזירי כזה, לא כמו היום. לא ייתכן שייתנו היום משכורות של ארבעה מיליון או שלושה מיליון לאנשים שמנהלים חברות שמרוויחות רבע מזה. זה לא ייתכן.

ליאור: איך זה קרה? איך מהחברה השוויונית בעולם...

קניוק: ב-1977 עלה הליכוד לשלטון, ומאז זה התחיל להתפספס.

ליאור: זה מה שאתה אומר, שהמהפך פה באמת היה מהפך?

קניוק: כן. מהפך עד הסוף. מפני שאז הם גילו עם שאנחנו לא הכרנו קודם, והעם הזה רצה מנהיג. היה פה בחור שהיה עוזר לנו קצת עם הכלב כשהייתי חולה. אז הוא בא הנה יום אחד ואמר שאימא שלו חולה מאוד והיא בבית חולים והיא צריכה לעבור לבית אבות ואין לו כסף משום שבתי אבות זה היום [מאוד יקר] והוא אמר 'פעם זה לא היה ככה. אני זוכר שהייתי ילד זה לא היה ככה'. ושאלתי אותו 'למי אתה הצבעת?' והוא אמר 'ליכוד'. 'למה?' 'משום שאבא שלי הצביע ליכוד והסבא שלי הצביע ליכוד אני הצבעתי ליכוד'. אמרתי 'אז מגיע לך'. 'כי מה אתה רוצה? בזמן שהיתה מפא"י היה 'משען', זה לא כמו היום, זה היה בחינם! היו בתי אבות בחינם, היה חינוך בחינם, היינו בחינוך מהטובים

בעולם. למה זה ירד ככה? משום שהם החליטו לעשות פה מערכת שהיא כל כך דפוקה... אתם ראייתם את 'המקור' האחרון?²⁰ זה נורא, נו, מה תעשה, יושב שם שר חינוך שכל מה שמעניין אותו זה מערת המכפלה. מערת המכפלה זה אמנם תנ"ך, אבל זה לא חשוב כל כך. באמת שלא. חניתה יותר חשוב.

אורן: ולמה השמאל אינו מוצא דרך אל לב הציבור הרחב?

קניוק: משום שהוא מצליח רק במעמד הבינוני, הוא לא מצליח אצלם. למה? ככה. למה הרוסים מצביעים כולם כאיש אחד? למה רוסיה שקיבלה דמוקרטיה אחרי כל כך הרבה שנים, 500 שנה של צארים וסטאלין וכולי, קיבלה דמוקרטיה, זה החזיק מעמד שלוש שנים, והיום יש להם סטאלין חדש?

ליאור: מה עמדתך בעניין סוגיית ההפרדה בין דת למדינה? ביהדות הרי אין הפרדה בין דת למדינה, אין בתלמוד מסכת מלכות, אין צורת משטר שהיהדות מצווה...

קניוק: אבל בתנ"ך יש מלכות. כל תולדות ישראל זה היה מלכות. הנביאים היו בסך הכול יורמים כאלה שהלכו ודיברו על צדק וזה, אבל העם היה תחת שלטון. אלא מה, היהודים, אי אפשר היה לשלוט בהם כל כך טוב, ולכן היו הרבה מלכים. אבל זו היתה מלכות.

ליאור: אבל אחרי זה, מבחינה הלכתית לפחות, אין בהלכה...

קניוק: משום שההלכה היא אסון! היא מקבץ של חוקים מתוך ספר החוקים הגדול שנקרא תלמוד שיש שם כל כך הרבה דברים, זה אוקיינוס. אז מכל האוקיינוס הזה הם לקחו איזה אגם קטן וממנו עשו את ההלכה. תראו, כתוב באיזה מקום בתלמוד למשל שכשהיהודים שמחים על טביעת המצרים בים סוף אז אלוהים אומר: מעשה ידיי טובעים בים ואתם אומרים שירה?! מצד שני 'להרוג כל גוי'. יש כל מיני דברים שנאמרו בכל מיני תקופות. אם אתה אוסף אותם אז זה תורת המלך. אם אתה מסתכל עליהם בנפרד, אז יש כל כך הרבה דברים יפים ביהדות. ואותו דבר בנצרות. זה שיש צלב... בסדר גם אצלנו יש מגן דוד, והערבים צריכים לכבד את המגן דוד כיוון שזה סמל המדינה. זה לא סמל העם היהודי, זה לא היה אף פעם סמל היהדות. ליהודים לא היה סמל. גם מגן דוד זה דבר חדש יחסית. אז להם יש את הצלב. מה יש? זה לא מפריע לאף אחד.

20 הכוונה לתכנית 'המקור' של ערוץ 10 ששודרה ב־29.5.2012 ועסקה בתוכני הלימוד שמערכת החינוך מחייבת תלמידים ללמוד לבגרות.

ליאור: דיברת על שוודיה ועל נורווגיה. אתה יכול להבין איך הסקנדינבים בנו את הדגם הסוציאלי-דמוקרטי המדהים הזה? הם הרי היו ויקינגים לפני 1,500 שנה, לוחמים צמאי דם, וכעת נהיו לסוציאלי-דמוקרטים.

קניוק: אני מכיר טוב מאוד את דנמרק ואת שוודיה, והוצאתי שם המון ספרים ואני מכיר. יש לי שם הרבה חברים. אני קורא את הסאגות, אני נורא אוהב לקרוא את הסאגות של האיסלנדים, שזה בעצם הסאגות של הוויקינגים. הוויקינגים היו פראי אדם. הם פשוט ירדו על אנגליה או על סקוטלנד, חצי מאנגליה וסקוטלנד הם צאצאים של הוויקינגים. אבל הם השתנו. אני לא יודע אם זה טוב או רע. עובדה שהם שיתפו פעולה עם הנאצים, הנורווגים ובטח השוודים. השוודים נתנו להם לעבור לצפון נורווגיה כדי לרדת... והם עשו אתם את כל העסקאות של לכבס כסף ולהחליף, הם נתנו להם ברזל, הכול. השוודים האלה היו... זה לא העניין שלי. תראו, אני לא יכול לתקן את העולם. אני יכול להגיד שאני רוצה שהחברה שלי תהיה קצת יותר טובה. היא לא יכולה להיות מאה אחוז, היא לא יכולה להיות מושלמת, אני לא חושב שיש דבר כזה. אבל אני חושב שאם בן אדם אומר שהמסתננים האלה הם סרטן בגוף האומה אני לא רוצה לראות את זה, אני רוצה שהאיש הזה ישב בכית סוהר. אם מישהו קורא לחיילי ישראל 'נאצי', שזה משהו שקורה בשטחים כל הזמן... אם מישהו היה קורא לחייל אמריקאי 'נאצי' באמריקה, הוא כבר היה יושב בכלא. פה מותר להם.

אורן: ומה לדעתך צריכה להיות המדיניות כלפי המסתננים?

קניוק: אני לא יודע. זה חדש, עוד לא הספקתי לחשוב על זה. אני חושב שבכל העולם יש עכשיו בעיה... אפריקה מתרוקנת ולאן שהם יכולים להגיע הם מגיעים. כשהיה שם שלטון קולוניאלי הכול היה בסדר. המדינות פרחו. [...] כל המהפכות שם הביאו רק שלטונות מושחתים. הרי ניגריה זו אחת המדינות העשירות בעולם, ואנשים שם גוועים מרעב. זה לא עסק שהצליח – אפריקה. אז מה עושים? אני לא יודע. הצרפתים שולחים אותם חזרה במטוסים, אבל לנו אין [אפשרות] לשלוח אותם בחזרה במטוסים או צריך למצוא דרך אחרת. אי אפשר שכולם יהיו פה. מצד שני הגזענות שזה יוצר היא מעוררת לחלחלה מפני שאתה יכול לא לאהוב אותם, אתה יכול להגיד שצריך לפתור את הבעיה, אבל אתה לא יכול להגיד שהם מביאים מחלות או שהם אונסים. בינתיים רוב האנשים הם ישראלים, לא הם. אז אני לא יודע, לא הספקתי ב-82 שנותי לחשוב על כל הדברים, תן לי קצת מנוחה... למשל אין לי שום ידע למה האמריקאים עכשיו נוטים כל כך לרפובליקנים ולדת. זה נורא מה שהולך באמריקה. פעם אמריקה היתה החלום שלנו, אבל היום ללכת לאמריקה זה יותר גרוע מכאן. תחשוב

רגע מה הולך שם... הרפובליקנים האלה עם העניינים שלהם – אם אישה נכנסת להיריון מאונס, אז היא צריכה לשמור על הפיטוס (fetus; עובר) ולגדל אותו, אלא אם כן הפיטוס הזה מת, אז בורקים עם איזה מכשיר כזה... הם היום ראקציונרים בצורה לא רגילה. הם תמיד היו, אבל היום יותר מאשר תמיד. אז מה יהיה? אני לא יודע, אבל אמריקה היא כבר לא מה שהיתה כשאני הייתי שם.